

Φυλακισμένοι, πρώην φυλακισμένοι και κοινωνικός αποκλεισμός

ΗΡΩ ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ – ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ Δ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ –
ΔΗΜΗΤΡΑ ΤΣΑΜΠΑΡΛΗ – ΕΜΜΥ ΦΡΟΝΙΜΟΥ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. Η μελέτη αυτή αναφέρεται στην κοινωνικά αποκλεισμένη ομάδα των φυλακισμένων και πρώην φυλακισμένων.

Παρουσιάζει την εικόνα των ελληνικών φυλακών και τα προβλήματα που σχετίζονται με την έλλειψη υποδομής και ανθρώπινων πόρων, καθώς και τα τρέχοντα προγράμματα κατάρτισης κρατουμένων, που αποβλέπουν στην κοινωνική και επαγγελματική επανένταξή τους μετά την αποφυλάκιση. Διερευνά το νομικό πλαίσιο του θεσμού της φυλάκισης και εκτιμά τη στάση της πολιτείας απέναντί του. Συγκρίνει επίσης την ελληνική νομοθεσία με τις αντίστοιχες των άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τέλος καταγράφει τις προτάσεις των ίδιων των κρατουμένων για τη βελτίωση του σωφρονιστικού συστήματος, που προκύπτουν από σχετικές έρευνες, καθώς και τις προτάσεις των ίδιων των συγγραφέων.

Prisoners, Ex-prisoners and Social Exclusion

IRO DASKALAKI – PANAGIOTA D. PAPADOPOULOU –
DIMITRA TSABARLI – EMMY FRONIMOU

ABSTRACT. *This study refers to the socially excluded group of prisoners and ex-prisoners.*

It presents a picture of prisons in Greece and the problems relating to the lack of infrastructure and human resources, as well as the training programmes currently working towards the vocational reintegration of inmates. It examines and evaluates the legal framework of the institution of imprisonment and the State's attitude towards it. It is also a comparison of Greek law in relation to that of other countries of the European Union.

Finally, it contains proposals that prisoners have made for the improvement of the penitentiary system, based on research studies, as well as the proposals made by the authors themselves.

1. Χαρτογράφηση του χώρου

α. Φυλακισμένοι

Αν και, σύμφωνα με το Σωφρονιστικό Κώδικα, η φυλακή έχει ως κύρια αποστολή την επανένταξη του εγκληματία, εντούτοις, ως τόπος κοινωνικής απόρριψης, αποτελεί ένα μηχανισμό κοινωνικού αποκλεισμού τόσο της ομάδας των ήδη ευρισκόμενων μέσα στη φυλακή κρατουμένων, όσο και εκείνων που έχουν θγει πλέον έξω και υπήρξαν κατάδικοι στο παρελθόν.

Το στίγμα της φυλάκισης αποτελεί καταλύτη τόσο για τις προηγούμενες σχέσεις του κατάδικου με το κοινωνικό του περιβάλλον (οικογένεια, εργασία κ.λπ.), ενισχύοντας την ανάπτυξη σχέσεων με αντικομφορμιστικά περιβάλλοντα, όσο και για τα περιθώρια περαιτέρω αποκατάστασής του μετά την αποφυλάκιση.

Η υιοθέτηση παρεκκλιτικών συμπεριφορών (όπως ναρκωτικά, ομοφυλοφιλία), που βοηθούν την ένταξη στην κοινωνία των εγκλείστων, οδηγούν στην επικράτηση μιας υποκουλτούρας της φυλακής με δικές της αξίες και ρόλους, αποκομμένης αισθητά από την έξω κοινωνία.

Σύμφωνα με στατιστικές του Υπουργείου Δικαιοσύνης, το Νοέμβριο του 1993 υπήρχαν στις 28 φυλακές της χώρας 7.054 κρατούμενοι. Από αυτούς, οι 323 ήταν γυναίκες, που βρίσκονταν στη μοναδική Γυναικεία Κλειστή Φυλακή Κορυδαλλού, και οι 399 ήταν ανήλικοι, από 12-18 ετών, που βρίσκονταν στα δύο Σωφρονιστικά Καταστήματα Ανηλίκων του Κορυδαλλού και της Κασσαβέτειας Βόλου (βλ. Πίνακα).

Ενδιαφέροντα στοιχεία για το θεσμό της φυλακής στην Ελλάδα προκύπτουν από τη σχετική έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, στην οποία συμμετείχαν και οι συγγραφείς αυτής της έκθεσης (Ανδρίτσου Α. κ.ά., 1988). Από τα στοιχεία αυτά διαμορφώνεται το προφίλ του Έλληνα κρατουμένου, ο οποίος είναι σχετικά νέος σε ηλικία (25-45 ετών), με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, προέρχεται κυρίως από αστικές περιοχές και ανήκει σε χαμηλή κοινωνικοοικονομική τάξη. Στην έρευνα αυτή που διεξήχθη σε έξι ανδρικές φυλακές

της χώρας, διαφορετικής αυστηρότητας, περίπου οι μισοί κρατούμενοι ήταν υπότροποι. Η δυσαρεσκειά τους για τους ανθυγιεινούς όρους διαβίωσης, την ανεπαρκή θέρμανση, την έλλειψη ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και τους ενοχλητικούς συγκρατούμενους εκφραζόταν έντονα. Οι ελληνικές φυλακές στεγάζονται σε παλιά και ακατάλληλα κτίρια, είναι δε υπερπλήρεις. Όπως φαίνεται και από τον πίνακα, στο σύνολό τους στεγάζουν περίπου διπλάσιο αριθμό κρατουμένων από αυτόν που επιτρέπει η στεγαστική τους ικανότητα. Η βελτίωση των όρων διαβίωσης και ειδικότερα η αποσυμφόρηση των κελιών του ενός ατόμου, όπου διαβιούν 3 και 4 άτομα μαζί, περιλαμβάνεται στα καίρια αιτήματα των κρατουμένων στασιαστών προς τους αρμοδίους του Υπουργείου Δικαιοσύνης, όποτε ξέσπασαν ταραχές στις φυλακές τα τελευταία χρόνια.

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ 1993

Χωρητικότητα συγκροτημάτων και φυλακισμένοι κατά το μήνα Νοέμβριο ¹		
ΦΥΛΑΚΕΣ	ΧΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΑ	ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ
ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ		
Αγιά	146	184
Κασσάνδρα	300	293
Τίρυνθα	200	236
ΣΥΝΟΛΟ:		713
ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΑΝΗΛΙΚΩΝ		
ΣΚΑ Κορυδαλλού	100	119
ΣΚΑ Κασσαβέτειας	90	280
ΣΥΝΟΛΟ:		399
ΚΛΕΙΣΤΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ		
Αλικαρνασσού	105	248
Κέρκυρας	115	143
Πάτρας	343	821
Τρικάλων	125	190
Χαλκίδας	120	213
ΚΚΦ Γυναικών ²	270	323
ΣΥΝΟΛΟ:		1938

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ 1993 (Συνέχεια)

Χωρητικότητα συγκροτημάτων και φυλακισμένοι κατά το μήνα Νοέμβριο ¹		
ΦΥΛΑΚΕΣ	ΧΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΑ	ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ
ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ		
Πρεβαντόρειο Άμφισσας	70	116
Ψυχιατρείο Κορυδαλλού	160	241
Νοσοκομείο Κορυδαλλού	60	-
ΣΥΝΟΛΟ:		357
ΔΙΚΑΣΤΙΚΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ		
Βόλου	65	154
Θεσσαλονίκης	220	425
Ιωαννίνων	80	190
Κομοτηνής	105	199
Κορυδαλλού	480	1379
Κω	45	74
Λάρισας	363	671
Ναυπλίου	80	175
Νεάπολης	45	83
Τρίπολης	65	92
Χανίων	67	74
Χίου	35	21
Κορίνθου	-	67
ΚΑΥΦ ²	38	43
ΣΥΝΟΛΟ:		3647
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	3.892	7.054

1. Προκύπτει από στοιχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης.

2. Κλειστή Κεντρική Φυλακή Κορυδαλλού.

3. Κεντρική Αποθήκη Υλικού Φυλακών Κορυδαλλού.

Μεγάλη έλλειψη φυλακτικού και μη προσωπικού παρατηρείται σε όλες τις ειδικότητες. Από τις 1.680 θέσεις φυλακτικού προσωπικού οι 350 είναι κενές. Από τις οργανικές θέσεις που προβλέπονται για πτυχιούχους διοικητικούς υπαλλήλους πάνω από τις μισές παραμένουν κενές. Ειδικότερα, για τα αγροτικά καταστήματα της χώρας προβλέπονται 9 θέσεις γεωπόνων, από τις οποίες οι 5 μόνο είναι καλυμμένες.

Η έλλειψη εξειδικευμένων υπαλλήλων, όπως εγκληματολόγων,

ψυχολόγων, κοινωνιολόγων κ.λπ., την τοποθέτηση των οποίων προβλέπει ο νέος Σωφρονιστικός Κώδικας, φθάνει σχεδόν το 100%, όταν διαπιστώνεται ότι από τις 27 προβλεπόμενες θέσεις οι 26 είναι κενές.

Για κάθε μία φυλακή ξεχωριστά προβλέπεται η υποστήριξη κοινωνικής υπηρεσίας, ωστόσο υπάρχουν φυλακές στις οποίες αυτή είναι τελείως ανύπαρκτη (όπως π.χ. στη φυλακή της Πάτρας, για τον πληθυσμό της οποίας έχουν προβλεφθεί 6 θέσεις).

Συχνά υπερφορτωμένοι κοινωνικοί λειτουργοί καλούνται για μία δύο φορές σε διάφορες φυλακές, χωρίς να μπορούν φυσικά να καλύψουν στο ελάχιστο τις συσσωρευμένες ανάγκες. Ακόμα και από τις προβλεπόμενες 70 οργανικές θέσεις κοινωνικών λειτουργών, για όλες τις φυλακές της χώρας, οι 41 είναι κενές.

Οι δυνατότητες για απασχόληση –πνευματική ενασχόληση, διάβασμα, χειροτεχνία ή άθληση, από τα πλέον ευχάριστα πράγματα στην καθημερινή πραγματικότητα της φυλακής– είναι πολύ περιορισμένες. Η έλλειψη κατάλληλων χώρων, υλικών ή βιβλιοθηκών που να μην περιέχουν μόνο βιβλία θρησκευτικού περιεχομένου (όπου υπάρχουν) καθιστούν την αδράνεια ευκολότερη.

Ειδικότερα, η απασχόληση με τη μορφή *εργασίας* –όπου υπάρχουν οι αντικειμενικές δυνατότητες και σε όσους προσφέρονται– αποτελεί πάγιο αίτημα των κρατουμένων για δύο βασικούς λόγους: πρώτον, γιατί η μία ημέρα του εργαζόμενου κατάδικου μετράει για δύο, δηλαδή μειώνεται στο μισό ο χρόνος έκτισης της ποινής του (ευεργετικός υπολογισμός), και, δεύτερον, γιατί αποτελεί διέξοδο από το άγχος της καθημερινότητας που συνεπάγεται ο εγκλεισμός σε ένα κλειστό ίδρυμα όπως η φυλακή.

Ωστόσο, εκτός από τις αγροτικές φυλακές, οι οποίες απασχολούν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού τους σε αγροτικές εργασίες, δεν υπάρχει εκτεταμένη προσφορά εργασίας, όταν αναφερόμαστε σε άλλου τύπου φυλακές. Έτσι, τα κριτήρια βάσει των οποίων επιλέγονται οι κατάδικοι στους οποίους θα ανατεθεί εργασία είναι, κατά μεν τη διεύθυνση της φυλακής, η καλή συμπεριφορά, η επαγγελματική ικανότητα και η ποινική κατάσταση, κατά δε τους κρατούμενους, η σκοπιμότητα (όσοι είναι όργανα της διεύθυνσης) και η αυθαιρεσία.

Όπως διαπιστώνεται από την προαναφερθείσα έρευνα του ΕΚΚΕ, οι κρατούμενοι έχουν ως πρώτο μέλημα μετά την αποφυλάκισή τους την επαγγελματική τους αποκατάσταση. Πιστεύουν ότι τα οικονομικά

προβλήματα δε θα τους λείψουν και σ' αυτό συντελούν τόσο το στίγμα και η κοινωνική απόρριψη, όσο και η επαγγελματική τους αποπροσαρμογή.

Τα τελευταία χρόνια το Υπουργείο Δικαιοσύνης και ο Οργανισμός Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ), με την ενθάρρυνση και την οικονομική συμβολή της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, οργανώνουν εκπαιδευτικά προγράμματα κατάρτισης για κρατούμενους φυλακών, με στόχο να τους βοηθήσουν στην επαγγελματική τους αποκατάσταση.

Τα προγράμματα αυτά είναι τα εξής:

1. Υπουργείο Δικαιοσύνης σε συνεργασία με τον ΟΑΕΔ

Πρόγραμμα ταχύρρυθμης επαγγελματικής κατάρτισης, με εννεάμηνη εκπαίδευση και επιδότηση των εκπαιδευομένων, στη φυλακή Τίρυνθας, για 25 κρατούμενους που θα πάρουν πτυχίο ειδικότητας μηχανοτεχνίτη αυτοκινήτων. (Η ειδικότητα αλλάζει κάθε χρόνο μετά από έρευνα αγοράς: πέρυσι π.χ. ήταν η ειδικότητα ηλεκτρολόγου.) Αναμένεται επαναλειτουργία του προγράμματος αυτού και στο Αγροτικό Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων Κασσαβέτειας. Ήδη πρωτολειτούργησε εκεί το 1988-1990 για ειδικότητα ηλεκτρολόγου, αλλά σταμάτησε λόγω ελλείψεως προσωπικού.

Γενικά οι κρατούμενοι ευαισθητοποιούνται, αφού τους γνωστοποιηθούν τα προγράμματα, να λάβουν μέρος σ' αυτά. Κατόπιν αιτήσεώς τους, προεπιλέγει ο διευθυντής της φυλακής και η τελική επιλογή γίνεται με συνεργασία υπουργείου και ΟΑΕΔ. Αξίζει να διερευνηθεί με βάση ποια κριτήρια.

2. Ελληνικό Κέντρο Παραγωγικότητας (ΕΛΚΕΠΑ) σε συνεργασία με το Υπουργείο Δικαιοσύνης

Λειτουργεί ήδη σε εξέλιξη ένα πρόγραμμα εκπαίδευσης κρατούμενων στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού, με 5 αντικείμενα εκπαίδευσης: α) Χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών. β) Ηλεκτρονική τυπογραφία. γ) Ηλεκτρολογία αυτοκινήτων. δ) Σχέδιο computer. ε) Ηλεκτρονικά ραδιοφώνου, τηλεόρασης.

Το πρόγραμμα απασχολεί 30 κρατούμενους ανά αντικείμενο και έχει ήδη εγκριθεί η επέκτασή του (ORIZON) σε δύο ακόμα φυλακές

της χώρας (Λάρισας και Θεσσαλονίκης) για 3 από τα 5 παραπάνω αντικείμενα.

3. Υπουργείο Δικαιοσύνης

Ξεκινά πρόγραμμα για επαγγελματική κατάρτιση 30 κρατουμένων στην τυπογραφία και βιβλιοδεσία. Η εκπαίδευση θα γίνεται στο τμήμα Τεχνολογίας Γραφικών Τεχνών των ΤΕΙ Αθηνών.

4. Υπουργείο Δικαιοσύνης σε συνεργασία με τη Λαϊκή Επιμόρφωση

Αναπτύσσονται μικρά ευέλικτα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης σε διαφορετικά αντικείμενα κατά φυλακή, όπως αγγειοπλαστική, αργυροχοΐα, ψεύτικα κοσμήματα, για γυναίκες και ανήλικες κρατούμενες, αλλά και αναλφαριθμητισμού, κεραμικής, ξυλογλυπτικής και καλαθοπλεκτικής. Σ' αυτά συμμετέχουν 10-15 κρατούμενοι ανά πρόγραμμα. Ό,τι παράγουν εκτίθεται σε τοπικές ή πανελλήνιες εκθέσεις, πωλείται και οι κρατούμενοι ωφελούνται το τίμημα, αφού τους παρακρατηθεί 5% επί της αξίας για τη χρήση εργαλείων και 10% αν έκαναν χρήση ηλεκτρικού ρεύματος (στην Αθήνα αλλά και στην Κρήτη και τα Τρίκαλα).

5. Συνεργασία με τον Εθνικό Οργανισμό Πρόνοιας (ΕΟΠ)

Στη μοναδική Γυναικεία Φυλακή Κορυδαλλού λειτουργεί τμήμα εκπαίδευσης και παραγωγικής διαδικασίας, για 20-25 κρατούμενες, στην κατασκευή χειροποίητων χαλιών, έναντι αμοιβής. Τα χαλιά πωλούνται μέσω του ΕΟΠ.

6. Από ιδιωτικό φορέα (Θεσσαλικό Κέντρο Ερευνών)

Έχει αρχίσει να λειτουργεί στη Δικαστική Φυλακή Λάρισας πρόγραμμα εκπαίδευσης κρατουμένων στις υδραυλικές και ηλεκτρολογικές εργασίες (στα πλαίσια ORIZON). Πέρα από τις εκπαιδευτικές και παραγωγικές εργασίες κυρίως στις Αγροτικές Φυλακές Τίρυνθας, Αγιάς (Κρήτης), Κασσάνδρας (Χαλκιδικής) και Κασσαβέτειας (Βόλου), γενικά αγροτικές και κτηνοτροφικές εργασίες, αρτοποιεία, στρωματοποιεία κ.λπ. υπάρχουν στις φυλακές Κέρκυρας, Πάτρας και Κορυδαλλού (αρτοποιεία), Χαλκίδας (στρωματοποιείο).

Υπάρχουν ακόμη μικρά σιδηρουργεία και ξυλουργεία, που όμως καλύπτουν μόνο ανάγκες της φυλακής, σε αρκετές κλειστές φυλακές (Κομοτηνής, Πάτρας, Λάρισας κ.λπ.). Γενικά διαπιστώνουμε ότι στο σύνολο των κρατουμένων όλων των φυλακών και ιδρυμάτων της χώρας, ενηλίκων και ανηλίκων, μόνο το 25% απασχολείται σε διάφορες εργασίες στη φυλακή και σε εκπαιδευτικά προγράμματα απασχόλησης και κατάρτισης.

Τα προγράμματα θα είχαν τη δυνατότητα να απορροφήσουν ακόμα περισσότερους κρατουμένους, αν υπήρχε καλύτερη ενημέρωση γι' αυτά, κτιριακή υποδομή για στέγαση εργαστηρίων και χώρων εκπαίδευσης, περισσότερο προσωπικό και κυρίως καλύτερη οργάνωση.

Η στενή συνεργασία και κοινή στόχευση ανάμεσα στο Υπουργείο Δικαιοσύνης και τους φορείς των προγραμμάτων θα προωθούσε τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Η σύγκρουση στόχων, που οδηγούν τους μεν να δίνουν προτεραιότητα στην ασφάλεια (τιμωρία) και τους δε στην προώθηση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων (βελτίωση), έχει σαν αποτέλεσμα την υποβάθμιση της προσπάθειας.

Υπάλληλοι επιφορτισμένοι με τη φύλαξη των κρατουμένων –κι όταν μάλιστα συχνά δεν επαρκούν– δεν αναλαμβάνουν τον κίνδυνο να μεταφέρουν π.χ. κάθε μέρα τους κρατουμένους σε χώρους εκπαίδευσης που στεγάζονται εκτός φυλακής. Έχει ματαιωθεί η εφαρμογή προγραμμάτων, γιατί θα προκαλούσε διατάραξη της τάξης και της ασφάλειας της φυλακής σε τέτοιο βαθμό, ώστε να θεωρείται προτιμότερη η εγκατάλειψή τους.

Η επαφή των κρατουμένων με την έξω κοινωνία, σύζυγο, παιδιά κ.λπ., συντηρεί τα απαραίτητα σημεία αναφοράς στις σχέσεις τους με τον έξω κόσμο, περιορίζει τον ιδρυματισμό και συμβάλλει προς την κατεύθυνση της κοινωνικής επανένταξης.

Η καθιέρωση ελαστικών κανόνων για συχνότερο επισκεπτήριο που να απευθύνεται σε ευρύτερο κύκλο ατόμων, εξασφαλίζοντας συγχρόνως και καλύτερους όρους ανθρώπινης επαφής (π.χ. χωρίς σίτα), αλλά και η δυνατότητα ελεύθερης αλληλογραφίας συντελούν στην άμβλυνση των περιθωρίων του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η ευέλικτη διακίνηση –με συχνές άδειες εισόδου– διαφόρων κοινωνικών φορέων αλλά και ατόμων, για να οργανώνουν διαλέξεις, ομιλίες, θεατρικές παραστάσεις ή μορφωτικές εκδηλώσεις μέσα στη

φυλακή, καλλιεργεί τους δεσμούς και συμβάλλει στη δημιουργική αλληλεπίδραση με την έξω κοινωνία.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο μια αξιολογή καινοτομία του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα είναι ο θεσμός των αδειών εξόδου, ο οποίος εισήχθη κάτω από την πίεση του υπερπληθυσμού των φυλακών. Από 1.1.90 καθιερώθηκε η παροχή αδειών εξόδου από τη φυλακή, από 25 ώρες έως 5 μέρες, σε κρατούμενους που είχαν εκτίσει αρχικά το 1/3 της ποινής τους και από 1.1.91 το 1/5 της ποινής τους, ανεξάρτητα από το αδίκημα. Για τους ισοβίτες αρκεί να έχουν εκτίσει 10 χρόνια φυλάκισης. Η άδεια μπορεί να δίδεται 4 φορές το χρόνο (κάθε τρίμηνο) και σχεδιάζεται στο μέλλον να δοθεί κάθε δίμηνο και από 10 μέρες τη φορά. Η απόφαση λαμβάνεται από συμβούλιο που απαρτίζεται από τον εισαγγελέα, το διευθυντή της φυλακής και μια κοινωνική λειτουργό, ανάλογα με τη διαγωγή του κρατουμένου. Στα δύομισι χρόνια που εφαρμόζεται ο θεσμός, έχουν δοθεί άδειες μόνο σε 1.000 περίπου κρατούμενους.

Τον πρώτο χρόνο εφαρμογής του θεσμού (1991) το ποσοστό των οιονεί αποδράσεων (δηλαδή των κρατουμένων που δεν επέστρεψαν) κυμαινόταν στο 1.4%. Το δεύτερο χρόνο το ποσοστό έγινε 2% και το τρέχον έτος ανέβηκε στο 2.4%. Ωστόσο κατά την κρίση των αρμοδίων του Υπουργείου Δικαιοσύνης, τα ποσοστά αυτά ήταν αναμενόμενα. Ο θεσμός θεωρείται επιτυχημένος και ως μηχανισμός ελέγχου της ομαλής λειτουργίας της φυλακής –διότι ο κρατούμενος επιδιώκει την επίδειξη καλής διαγωγής– και συζητείται ήδη η διεύρυνσή του.

6. Πρώην φυλακισμένοι

Η έλλειψη συμβουλευτικών κέντρων και υπηρεσιών στήριξης δεν υφίσταται μόνο μέσα στις φυλακές. Όταν οι κρατούμενοι βγουν έξω, ως αποφυλακισμένοι, δεν έχουν πουθενά να απευθυνθούν.

Οι εταιρείες αποφυλακιζόμενων ατόμων προβλέπονται από τον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα και τυπικά λειτουργούν στα κατά τόπους πρωτοδικεία (σε Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πειραιά και άλλες πόλεις), υπό την εποπτεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Αν υπάρχει κάποια φυλακή στον τόπο που βρίσκονται, μπορεί και να υπολειτουργούν, αλλιώς είναι μάλλον ανύπαρκτες. Διοικούνται από εννεαμελή

διοικητικά συμβούλια που συγκροτεί ο νομάρχης από πολίτες που προέρχονται από κατηγορίες ιερωμένων, δικηγόρων, κοινωνικών λειτουργών αλλά και όποιων ενδιαφερομένων επί εθελοντικής βάσεως.

Οι αποφυλακιζόμενοι απευθύνονται στην εταιρεία (το αντίστροφο δεν ισχύει) και εκείνη ενεργεί ανάλογα με το αίτημά τους. Συνήθως καλύπτει τα πρώτα έξοδα για να συνεχίσει ο πρώην κρατούμενος το ταξίδι στον προορισμό του.

Στην Αθήνα και τον Πειραιά λειτουργούσαν, έως πρόσφατα, δύο παρόμοιες εταιρείες χάρη στις φιλότιμες προσπάθειες δύο κοινωνικών λειτουργών, έως ότου αυτές συνταξιοδοτήθηκαν, οπότε έπαψαν και να λειτουργούν.

Το ιδιωτικό κέντρο αποφυλακιζομένων «Ο ΟΝΗΣΙΜΟΣ» δεν μπορεί να καλύψει τις υπάρχουσες ανάγκες.

Στο πλαίσιο της απορρόφησης των πρώην κρατουμένων από την αγορά εργασίας, άρχισε από το 1984 το πρόγραμμα του ΟΑΕΔ για την επιχορήγηση εργοδοτών που προσλαμβάνουν αποφυλακιζόμενα άτομα. 200 θέσεις εργασίας επιδοτούνταν για 12 μήνες και καλύφθηκαν μόνο οι 100 τα πρώτα τρία χρόνια. Το ποσό της επιδότησης άρχισε να δίνεται το Μάιο του 1984 και ήταν 1.100 δρχ. την ημέρα κατ' άτομο και διάρκειας 12 μηνών. Σήμερα φθάνει τις 2.900 δρχ. την ημέρα.

Το πρόγραμμα στην αρχή λειτούργησε ικανοποιητικά και φάνηκε να σπάει την προκατάληψη και τη δυσπιστία τόσο των εργοδοτών, όσο και των υπαλλήλων που κλήθηκαν να το υλοποιήσουν.

Οι αρμόδιοι του ΟΑΕΔ αποδίδουν τα επιτυχημένα πρώτα αποτελέσματα α) στην εκτεταμένη πληροφόρηση και ευαισθητοποίηση του κόσμου μέσω της τηλεόρασης και γενικά των ΜΜΕ και β) στην ένθερμη υποστήριξη με την οποία περιέβαλαν οι υπάλληλοι του ΟΑΕΔ το νέο θεσμό, επιχειρώντας με οργανωμένες προσπάθειες να τον προωθήσουν. Αργότερα οι υπάλληλοι –με τα νέα συνταξιοδοτικά μέτρα– περιορίστηκαν, ενώ αντίθετα το αντικείμενο διευρύνθηκε και η δουλειά αυξήθηκε, έτσι που η προώθηση των προγραμμάτων συνεχίστηκε με τρόπο ανεπαρκή, π.χ. δεν υπήρχαν υπάλληλοι για να βγαίνουν έξω και να ελέγχουν τους εργοδότες, όπως τους υποχρεώνει το πρόγραμμα.

Τα οργανωτικά προβλήματα των σωφρονιστικών ιδρυμάτων έπαιξαν και εδώ αρνητικό ρόλο.

Η διαφορά στόχων μεταξύ κοινωνικών λειτουργών και διοικητικών υπαλλήλων και η πρόσθετη εργασία που αυτοί επιφορτίζονταν με

το πρόγραμμα αύξησαν τα εμπόδια. Η κοινωνική λειτουργός της φυλακής είχε να επιλέξει τους πλέον οικονομικά αδύναμους κρατούμενους, ώστε αυτοί να επιδοτηθούν, και άφηνε πίσω τους άλλους πιθανούς στόχους που είχε θέσει. Καθώς οι κοινωνικές υπηρεσίες είναι σχεδόν ανύπαρκτες μέσα στις φυλακές κι όπου υπάρχουν είναι υπερφορτωμένες, η εφαρμογή του προγράμματος αποτελεί πρόσθετο βάρος.

Όμως, αν δεν έχει προηγηθεί κοινωνική εργασία μέσα στη φυλακή με κατευθύνσεις που να προετοιμάζουν τον κρατούμενο για να αναλάβει εργασία έξω, αυτός καλείται να περάσει το κρίσιμο αυτό στάδιο προσαρμογής αφημένος στην τύχη του.

Η συνεργασία με τη φυλακή είναι απαραίτητη για να λειτουργήσει το πρόγραμμα. Άλλο τόσο χρειάζεται και η στήριξη λειτουργών που θα παρακολουθούν και θα συνεργάζονται με τον εργοδότη για την εξομάλυνση των προβλημάτων που τυχόν θα προκύψουν.

Εδώ φαίνεται η ανάγκη ύπαρξης και συνεργασίας εταιρειών αποφυλακιστέων ατόμων. Δηλαδή ο συντονισμός του Υπουργείου Δικαιοσύνης και του ΟΑΕΔ μέσω των εταιρειών αυτών οι οποίες, αναβαθμισμένες σε συμβουλευτικά κέντρα μετασφρονιστικής στήριξης, θα μεσολαβούν ανταλλάσσοντας πληροφορίες σχετικά με τη ζήτηση και προσφορά εργασίας.

Οι μηχανισμοί όμως παραμένουν οι ίδιοι και δεν έχουν εκσυγχρονιστεί αρκετά, ώστε να ευδοκμήσουν νέοι θεσμοί. Φέτος επιδοτούνται 35 θέσεις εργασίας ενηλίκων 18-65 ετών και 35 θέσεις ανηλίκων 15-21 ετών, στους οποίους επεβλήθη ποινικός σφρονισμός ή αναμορφωτικά μέτρα.

Ο αριθμός είναι μικρός. Οι υπεύθυνοι του ΟΑΕΔ ισχυρίζονται ότι, αν υπήρχε καλύτερη οργάνωση, θα υπήρχε μεγαλύτερη ζήτηση και προσφορά εργασίας από εργοδότες και κρατούμενους και θα δίνονταν περισσότερα επιδόματα. Αύξηση του ποσού της επιδότησης δεν τίθεται καθόλου, γιατί ο ΟΑΕΔ δεν είναι οργανισμός πρόνοιας και η προσφορά του είναι προσφορά μη ανταποδοτικού ασφαλιστικού οργανισμού. Αν υπήρχε παρακολούθηση του προγράμματος με καταγραφή στοιχείων για την πορεία του σε σχέση με τον εργοδότη, θα μπορούσαν να βγουν πρόσθετα συμπεράσματα για τη λειτουργία του και να γίνουν προτάσεις για καλυτέρευση.

Γενικά το πρόγραμμα επαφίεται στην κοινωνική ευαισθησία του εργοδότη και στο ρίσκο που είναι διατεθειμένος να πάρει, μια και

επιδότησεις υπάρχουν και για άλλες κατηγορίες ανέργων (π.χ. άνεργων πτυχιούχων κ.λπ.).

Το γενικότερο πρόβλημα της ανεργίας πλήττει επίσης την επιτυχία του προγράμματος.

Εκτός από την επιδότηση των εργοδοτών, ο ΟΑΕΔ δίνει οικονομική ενίσχυση σε αποφυλακιζόμενα άτομα που έχουν ανάγκη, γύρω στις 30.000 δρχ., για 3 φορές μόνο, με διαφορά 40 ημερών μετά την εισηγητική έκθεση της κοινωνικής υπηρεσίας της φυλακής.

Για ένα διάστημα ο νόμος υποχρέωνε τον αποφυλακιζόμενο να έχει 50 ένσημα για να μπορεί να πάρει την ενίσχυση αυτή, οπότε περιόριζε και τον αριθμό των δικαιούχων. Στερούσε δηλαδή την οικονομική βοήθεια απ' αυτούς που τη χρειάζονταν περισσότερο. Πριν από 2 μήνες ο νόμος αυτός άλλαξε με εισήγηση του ΟΑΕΔ και απόφαση του Υπουργείου Εργασίας.

Από το Μάιο του 1984 ως το Μάιο του 1986 επιδοτήθηκαν 1.500 άτομα και δόθηκαν 4.000 επιδόματα (1, 2 και 3 φορές) σε όλους όσοι περιλαμβάνονταν στις εισηγητικές εκθέσεις.

Τέλος, ο ΟΑΕΔ δίνει στις γυναίκες των κρατουμένων ένα οικογενειακό επίδομα ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών (το ίδιο που δίνει και στους κοινούς ασφαλισμένους που έχουν τις προϋποθέσεις), ακόμη κι αν αυτές δεν έχουν τις προϋποθέσεις, για τα δύο πρώτα χρόνια κράτησης του συζύγου.

2. Η αντιμετώπιση της πολιτείας και η εκτίμησή της

Ενώ το σωφρονιστικό πρόβλημα απασχόλησε έντονα την ελληνική πολιτεία από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους, μόνιμη παραμένει η αδυναμία εξεύρεσης λύσεων για την αντιμετώπισή του.

Μια σύντομη ιστορική αναδρομή στην αντιμετώπιση της πολιτείας απέναντι στο σωφρονιστικό ζήτημα μας οδήγησε να διακρίνουμε τέσσερα στάδια: 1) Τον τιμωρητικό χαρακτήρα του σωφρονισμού. 2) Το θεραπευτικό χαρακτήρα, όπου διευρύνεται η ίδια η σημασία της λέξης *σωφρονισμός* με στοιχεία διορθωτικού και παιδαγωγικού χαρακτήρα. 3) Το βελτιωτικό χαρακτήρα. 4) Την αναγνώριση της ίδιας της αδυναμίας της πολιτείας να αντιμετωπίσει το σωφρονιστικό ζήτημα, προβάλλοντας έναν ανθρωπιστικό και συγκεχυμένο χαρακτήρα στην

εξεύρεση λύσεων. Βέβαια και στα τέσσερα παραπάνω στάδια διακρίνουμε έναν αντιφατικό χαρακτήρα, ή μια αντίφαση της πολιτείας, που την οδηγεί σε αυτοαναίρεση και κριτική των ίδιων της των πράξεων.

Πράγματι, στην ιστορία της σωφρονιστικής πολιτικής που ασκείται στην Ελλάδα, φαίνεται μια συνεχής προσπάθεια διαρκούς μεταρρύθμισης της φυλακής. Δημιουργούνται συνεχώς σχέδια νόμων που δεν καταλήγουν σε νομοθετήματα, είτε γιατί αλλάζει η κυβέρνηση είτε γιατί, όταν καταλήξουν σε νομοθετήματα, δεν μπορούν να υλοποιηθούν, λόγω ελλείψεων υλικοτεχνικής υποδομής.

Ο Σωφρονιστικός Κώδικας Εκτελέσεως Ποινών και Ασφαλιστικών Μέτρων, που πήρε νομοθετική ισχύ από τη στρατιωτική κυβέρνηση του 1967, χωρίς ουσιώδη μεταβολή στο περιεχόμενό του, ήταν έργο προηγούμενων αυτής μελετητών (Γαρδίκας, Μπακατσούλα, Τριανταφυλλίδης κ.λπ.). Η στρατιωτική κυβέρνηση όχι μόνο δεν τον τήρησε στην πράξη, αλλά και με εγκυκλίους της κατάργησε σημαντικές ρυθμίσεις του, όπως τα ανοιχτά σωφρονιστικά καταστήματα. Ο κώδικας αυτός ίσχυσε ως το 1989 με ορισμένες ενδιάμεσες νομοθετικές τροποποιήσεις.

Ο σωφρονιστικός αυτός κώδικας δεν υπήρξε πάντοτε συνεπής προς τους «Στοιχειώδεις Κανόνες» του ΟΗΕ, και παρά το γεγονός ότι διαπνεόταν από ένα πνεύμα βελτιωτικό και ανθρωπιστικό, δεν είχε καμιά σχέση με την εφαρμογή του στην πράξη.

Άλλωστε, γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970, το ιδεώδες της αναμόρφωσης, δηλαδή της σωφρονιστικής αγωγής και περίθαλψης των εγκληματιών, που είχε θεωρηθεί πριν από έναν αιώνα η λύση για την καταπολέμηση του εγκλήματος, κατέρρευσε απότομα. Οι εμπειρικές έρευνες κατέδειξαν διεθνώς ότι το λεγόμενο βελτιωτικό μοντέλο υπήρξε μύθος και ότι στην πραγματικότητα κάλυπτε τις παραδοσιακές εγκληματολογικές αντιλήψεις περί του «παθολογισμού» της παραβατικής συμπεριφοράς, που στην ουσία αποτελούσε μια εξελιγμένη ανταποδοτική τιμωρία με φαλκίδευση των δικαιωμάτων των κρατουμένων (Παππάς Β., 1986).

Στην Ελλάδα, με τη μεταπολίτευση, η θλιβερή κατάσταση των ελληνικών φυλακών, αντικείμενο κριτικής της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης, και η ολοένα αυξανόμενη στο κοινό και στην πολιτεία συνειδητοποίηση των σχετικών προβλημάτων οδήγησαν στο να έρχονται στο φως της δημοσιότητας, εκτός από μαρτυρίες φυλακισμένων,

και μαρτυρίες δημοσιογράφων που επισκέφθηκαν κατά καιρούς τις φυλακές.

Ωστόσο στην ομάδα εγκληματολογίας του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, που με επικεφαλής τον υπεύθυνο καθηγητή Ηλία Δασκαλάκη υπέβαλε σχέδιο έρευνας με σχετικό ερωτηματολόγιο που απευθυνόταν στους κρατούμενους των ελληνικών φυλακών, το Υπουργείο Δικαιοσύνης (Υπουργός Σταμάτης) ανακάλεσε την έγκριση που αρχικά είχε δώσει για διεξαγωγή έρευνας (το 1977). Το 1981 μια έκθεση-εισήγηση επιτροπής του ΔΣΑ στο ψυχιατρικό κατάστημα Κορυδαλλού κάνει λόγο για άσκηση σωματικής βίας εις βάρος κρατούμενων. Επίσης σε παραπεμπτικό βούλευμα, έπειτα από πρόταση της αντεισαγγελέως πρωτοδικών Θεσσαλονίκης, τονίζεται ακόμη ότι η φυλακή με τη σημερινή συγκρότησή της δεν εκπληρώνει παιδευτικό βελτιωτικό σκοπό, αλλά επιδεινώνει την αντικοινωνική συμπεριφορά του εγκληματία (1983). Αλλά και η ίδια η Βουλή των Ελλήνων (Ιανουάριος του 1981) επαναφέρει τη συζήτηση για το σωφρονιστικό, θεωρώντας το ένα σύστημα που «δε σέβεται την ανθρώπινη ουσία του πολίτη και δεν προστατεύει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας των εγκληματούντων πολιτών». Και ότι επιπλέον «δεν υπάρχει Έλληνας που να πιστεύει ότι τα σωφρονιστικά καταστήματα στην Ελλάδα, στις φυλακές, βοηθούν κατά το ελάχιστο τον κρατούμενο να αναδομήσει την προσωπικότητά του, να αναπροσαρμόσει την κοινωνική του συμπεριφορά και να καταφέρει μια επιτυχή κοινωνική επανένταξη στην κοινωνία της πατρίδας μας» (*Κουράκης Ν., 1984*).

Την ίδια περίπου εποχή (1981-1982, Υπουργός Δικαιοσύνης Αλεξανδρή), το υπουργείο φοβάται να μας επιτρέψει τη διεξαγωγή έρευνας σχετικά με το θεσμό της φυλακής, αλλά καταφέρνουμε να πάρουμε την περιβόητη άδεια το φθινόπωρο του 1982, επί υπουργίας Μαγκάκη.

Η έρευνα επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας και η ανάλυση του σωφρονιστικού συστήματος τόσο στο επίπεδο των αξιών, όσο και στο θεσμικό και οργανωτικό επίπεδο δείχνει ότι το σωφρονιστικό σύστημα είναι δομικά ανίκανο να υλοποιήσει το σκοπό που υποτίθεται ότι επιδιώκει. Η ιδεολογία της κοινωνικής επανένταξης προσδίδει στην κοινωνία δυο διαμετρικά αντιτιθέμενους και ασυμβίβαστους ρόλους: του απορρίπτοντος και του επανεντάσσοντος. Ωστόσο, οι ερευνητές βιώνουν την επιτακτική ανάγκη εκ μέρους των κρατούμενων για ανθρώπινες συνθήκες κράτησης (*Ανδρίτσου Α. κ.ά., 1988*).

Οι περιπέτειες της σωφρονιστικής πολιτικής συνεχίζονται. Ο κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων ψηφίζεται το 1989 (ν. 1851/1989). Εξαλείφεται η λέξη «σωφρονιστικός» και η επιτροπή προβληματίζεται πάνω στον όρο «βελτίωση» που αμφισβητείται από ορισμένα μέλη και αντικαθίσταται από τον ισοδύναμο αλλά λιγότερο αρνητικά φορτισμένο όρο «αγωγή» και στο άρθρο 1, περί του σκοπού της εκτέλεσης των στερητικών της ελευθερίας ποινών, καθορίζεται ότι η εκτέλεση των ποινών αποβλέπει στην αγωγή των κρατουμένων και την κοινωνική τους επανένταξη.

Θεωρητικά, ο νέος κώδικας, που τροποποιεί τον ισχύοντα της δικτατορίας, στηρίζεται στο σύστημα των ίδιων αξιών και αρχών, αν και περιέχει ορισμένες βελτιώσεις που αναφέρονται:

- 1) Στην απόδοση και αποτελεσματικότητα των στερητικών της ελευθερίας ποινών.
- 2) Στην εγγυημένη συμπεριφορά των οργάνων της σωφρονιστικής εξουσίας προς το σκοπό της κοινωνικής επανένταξης, εισάγοντας την ισότητα μεταχείρισης, τη νομιμότητα της εκτέλεσης και τα βασικά δικαιώματα κρατουμένων.
- 3) Στην προσπάθεια άμβλυνσης του κοινωνικού στιγματισμού.

Οι νέοι θεσμοί και αρχές που περιλαμβάνονται στον κώδικα αυτό είναι οι εξής: οι διατυπούμενες διακηρυκτικά, στα άρθρα 1-7 του κώδικα, αρχές που ιδεολογικά στηρίζονται στη Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1948) και στη Σύμβαση της Ρώμης. Δεν υπάρχει ωστόσο ποινική και πειθαρχική πρόβλεψη για τους παραβάτες.

Ως νέοι θεσμοί προτείνονται:

- α) Ειδικό δικαστήριο εκτέλεσης ποινών.
- β) Εξατομικευμένη μεταχείριση κρατουμένων.
- γ) Ίδρυση κέντρου προσανατολισμού και παρατηρήσεων.
- δ) Κέντρο ημιελεύθερης διαβίωσης.
- ε) Άδειες απουσίας.
- στ) Απόλυση υπό όρους.
- ζ) Κέντρο μεταϊδρυματικής αρωγής.
- η) Τμηματική έκταση ποινής.

θ) Διευρυμένες δυνατότητες επικοινωνίας με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

Η αντιμετώπιση της πολιτείας στα θέματα της σωφρονιστικής πολιτικής είναι διαρκώς παρούσα σε κάθε ιστορική στιγμή. Το βάρος δίνεται τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τη νομοθετική παραγωγή νομοσχεδίων, όχι μόνο ανάλογα με την εναλλαγή των διαδοχικών κυβερνήσεων, αλλά κάθε Υπουργός Δικαιοσύνης προσθέτει τη δική του σφραγίδα. Δύο πρόσφατα σχέδια δεν έφθασαν στο τελικό στάδιο ψήφισής τους, είτε γιατί αντικαταστάθηκε ο υπουργός είτε γιατί έγιναν εκλογές και άλλαξε η κυβέρνηση.

Έτσι στο σχέδιο νόμου «Τροποποιήσεις του Ποινικού Κώδικα, του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και άλλες Διατάξεις», περιλαμβάνονται διατάξεις που εισάγουν νέους θεσμούς στη σωφρονιστική πολιτική (κοινωνικής εργασίας, αναστολή ποινών υπό επιτήρηση, επιβολή ορισμένων υποχρεώσεων), «καταξιωμένους στην ποινική νομοθεσία και πρακτική των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών», όπως αναφέρεται στην εισηγητική έκθεση που έγινε από τον υπουργό Αθ. Κανελλόπουλο. Οι θεσμοί αυτοί και τα μέτρα σκοπεύουν να αντικαταστήσουν υπό προϋποθέσεις τις βραχυχρόνιες στερητικές της ελευθερίας ποινές, με αποτέλεσμα «την αποσυμφόρηση των καταστημάτων κράτησης και –κυρίως– την άσκηση μιας οπωσδήποτε δίκαιης και αποτελεσματικής πολιτικής». Γιατί αναγνωρίζεται ότι ελάχιστα εξυπηρετεί αυτούς τους στόχους η «επί βραχύ διάστημα παραμονή σε κατάσταση κράτησης, ενώ το ευεργέτημα της ποινής σε χρηματική είναι χωρίς αντικείμενο για τους οικονομικά ασθενείς πολίτες». Δίνεται έμφαση στις ανθρώπινες συνθήκες κράτησης. Εμφανίζεται σοβαρό πρόβλημα στέγασης των κρατουμένων, που επιτείνεται από τους αλλοδαπούς κρατουμένους. Αναγνωρίζεται η ανεπαρκής υγειονομική περίθαλψη των φυλακισμένων και αναφέρεται ότι η εφαρμογή βασικών κανόνων για την κατάλληλη σωφρονιστική μεταχείριση των κρατουμένων, που προβλέπεται από τον κώδικα, ν. 1851/1989, δεν είναι δυνατή λόγω ελλείψεων της υλικοτεχνικής υποδομής που απαιτείται (πρόσληψη αναγκαίου προσωπικού –ψυχίατροι, ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί, εγκληματολόγοι κ.λπ.–, ίδρυση κέντρων προσανατολισμού και παρατήρησης ως και ημιελεύθερης διαβίωσης, πρόβλεψη στον προϋπολογισμό του Υπουργείου Δικαιοσύνης περίπου 800.000.000 δρχ. για την αμοιβή της εργα-

σίας των κρατουμένων). Η κατάσταση επιδεινώνεται από τη συγκέντρωση των τοξικομανών και των ψυχασθενών κρατουμένων στο ίδιο κατάστημα (Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού). Για τη βελτίωση της κατάστασης αυτής, το υπουργείο επιφυλάσσεται να λάβει τα αναγκαία μέτρα που θα του επιτρέψουν οι υφιστάμενες οικονομικές δυνατότητες της χώρας.

Ειδικότερα στο σχέδιο νόμου προβλεπόταν: α) Η επιτάχυνση των διαδικασιών της κατασκευής νέων φυλακών και η επέκταση άλλων. Θα επιδιωκόταν η κατασκευή σωφρονιστικού καταστήματος θεραπευτικού χαρακτήρα για τους τοξικομανείς κρατουμένους, που προβλέπεται από το ν. για τα ναρκωτικά, οπότε θα επιτυγχανόταν και ο διαχωρισμός αυτών από τους ψυχασθενείς κρατουμένους, που τώρα είναι όλοι συγκεντρωμένοι στο Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού. β) Η ίδρυση Σωφρονιστικού Καταστήματος Ανηλίκων και η δημιουργία ειδικών χώρων νοσηλείας. Επίσης επρόκειτο να μελετηθεί εκ νέου το θέμα της προστασίας των αποφυλακισμένων.

Τέλος, στο σχέδιο νόμου «Ρύθμιση Θεμάτων Εκτελέσεως Ποινών, Επιταχύνσεως και Εκσυγχρονισμού Απονομής της Δικαιοσύνης και Άλλων Θεμάτων Αρμοδιότητας Υπουργείου Δικαιοσύνης» (1992, Υπουργός Ψαρούδα-Μπενάκη) τονίζεται ότι «βασικός σκοπός μιας σύγχρονης σωφρονιστικής πολιτικής είναι και πάλι η βελτίωση και κοινωνική επανένταξη του καταδίκου, και πιστεύεται ότι ο σκοπός αυτός επιτυγχάνεται αφενός με την κατάλληλη διαρρύθμιση του τρόπου εκτίσεως της ποινής στη φυλακή και αφετέρου με την όσο το δυνατό ταχύτερη επανένταξη στο κοινωνικό σύνολο του καταδίκου που δεν εμφανίζει αντικοινωνική προσωπικότητα, ή έχει βελτιωθεί, ώστε να αποφευχθούν τα δυσμενή αποτελέσματα του εγκλεισμού».

Για την εξυπηρέτηση του τελευταίου αυτού στόχου προτείνονται οι θεσμοί της μετατροπής και της αναστολής της ποινής, με τους οποίους αποφεύγονται οι δυσμενείς επιπτώσεις από την έκτιση βραχυχρόνιων ποινών στις φυλακές, και ο θεσμός της απόλυσης με όρους.

Παρατηρούμε μια παλινδρόμηση στο βελτιωτικό μοντέλο, αν και γίνεται παραδεκτό ότι ο κρατούμενος επηρεάζεται από τα δεινά της φυλάκισης. Συγχρόνως δίνεται έμφαση στη διαβίωση του κρατουμένου κάτω από συνθήκες που διαφυλάσσουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ενώ παράλληλα αναγνωρίζεται ότι οι όροι αυτοί δεν είναι

δυνατό να εξασφαλιστούν στις ελληνικές φυλακές – ιδιαίτερα σήμερα λόγω της υπερφόρτωσής τους.

Ο διπλασιασμός του αριθμού των κρατουμένων στα καταστήματα κράτησης αποδίδεται στην έλλειψη κάθε σοβαρής πρόβλεψης και στην έλλειψη ανάλογης υποδομής, αφού δεν αντιμετωπίστηκε από τις προηγούμενες κυβερνήσεις το στεγαστικό πρόβλημα των καταστημάτων κράτησης. Το σημερινό πελώριο πρόβλημα και η αύξηση της εγκληματικότητας λόγω των διαμορφωμένων δυσμενών συνθηκών, κυρίως στην περιοχή των Βαλκανίων, θεωρείται αποτέλεσμα της πολιτικής αυτής. Η πολιτεία η ίδια αναγνωρίζει ότι «με τους αριθμούς και τους ρυθμούς αυτούς δεν μπορεί να ασκηθεί οποιαδήποτε στοιχειωδώς σοβαρή σωφρονιστική πολιτική». Το Υπουργείο Δικαιοσύνης αυτή τη φορά αποσκοπεί σε δύο λύσεις, αφενός στη μακροπρόθεσμη, με ανέγερση και επεκτάσεις των καταστημάτων κρατήσεων, και αφετέρου στη βραχυπρόθεσμη, με την εισαγωγή εναλλακτικών τρόπων εκτέλεσης των μικρών και μέσης βαρύτητας ποινών, που θα διευκολύνουν την αποφυλάκιση κρατουμένων, χωρίς να «επέρχεται οποιαδήποτε χαλάρωση της ποινικής καταστολής, συμβάλλοντας στην αποσυμφόρηση των καταστημάτων κράτησης» και γι' αυτό το λόγο προτείνονται μια σειρά από ρυθμίσεις.

Το σχέδιο αυτό νόμου δεν ψηφίστηκε επίσης από τη Βουλή των Ελλήνων, επειδή άλλαξε η κυβέρνηση.

Η προβληματική απέναντι στο θεσμό της φυλακής και κατά συνέπεια η «σωφρονιστική πολιτική» είναι ένα ανοιχτό θέμα για την πολιτεία. Η αθλιότητα των ελληνικών φυλακών, οι κανόνες μεταχείρισης κρατουμένων αποτελούν μια συζήτηση που επαναλαμβάνεται και στη χώρα μας εδώ και 150 χρόνια.

Συνοψίζοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ελληνική πολιτεία είχε ανέκαθεν την καλή διάθεση για την αντιμετώπιση των σωφρονιστικών προβλημάτων με την παραγωγή νομοσχεδίων. Εφόσον η θλιβερή κατάσταση των ελληνικών φυλακών και η αποτυχία του «ανακοινωνικοποιητικού σωφρονισμού» των καταδικαζομένων είναι «αλήθειες» αποδεκτές από την πολιτεία, η τελευταία οφείλει να κάνει την εκτίμησή της, ώστε στην πράξη να ξεπεραστούν οι ανυπέρβλητες δυσκολίες που κάνουν το πρόβλημα της φυλακής να φαίνεται δυσεπίλυτο.

3. Προτάσεις των κρατουμένων

Για να περιοριστούν τα όρια του κοινωνικού αποκλεισμού στην κατηγορία των φυλακισμένων αλλά και στην κατηγορία των πρώην φυλακισμένων, χρειάζεται να υπάρξουν αλλαγές και βελτιωτικά μέτρα όσον αφορά τις συνθήκες φυλάκισης αλλά και αποφυλάκισης των κρατουμένων. Άλλωστε το νομικό καθεστώς των κρατουμένων και η μεταχείρισή τους μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα αποτελούν έναν από τους τομείς όπου η δραστηριότητα του ΟΗΕ είναι πολύ πλούσια και καρποφόρα (Αλεξιάδης Σ., 1985).

Το «Σύνολο Στοιχειωδών Κανόνων Μεταχείρισης των Κρατουμένων» του ΟΗΕ περιλαμβάνει σήμερα 95 κανόνες, οι οποίοι αφορούν κυρίως: διαχωρισμό των κρατουμένων σε κατηγορίες, χώρους κράτησης, ατομική υγιεινή, τροφοδοσία, φυσική αγωγή, υγειονομικές υπηρεσίες, δικαίωμα παραπόνων των κρατουμένων, επικοινωνία με τον έξω κόσμο, βιβλιοθήκη, θρησκεία, σωφρονιστικό προσωπικό, ευεργετήματα, εργασία, εκπαίδευση και αναψυχή, κοινωνικές σχέσεις, μετασωφρονιστική προστασία.

Οι κανόνες αυτοί αποβλέπουν σε μια μεταχείριση των κρατουμένων μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα όπως αυτή επιβάλλεται από ανθρωπιστική και κοινωνική σκοπιά και η οποία είναι σύμφωνη με τις γενικά παραδεκτές σήμερα αρχές και αντιλήψεις. Γενική αρχή αποτελεί η αμερόληπτη εφαρμογή των κανόνων, χωρίς δηλαδή διακρίσεις στη μεταχείριση και χωρίς προκαταλήψεις. Αποτελούν με λίγα λόγια οι κανόνες αυτοί τα δικαιώματα των κρατουμένων και χαράζουν τις κατευθύνσεις προς μια πιο ανθρωπιστική μεταχείριση των κρατουμένων και μια πιο ουσιαστική αναβάθμιση του σωφρονιστικού συστήματος των διαφόρων λαών, η οποία αναβάθμιση θα στηρίζεται στην καλή θέληση, κατανόηση, συνεργασία, αλληλεγγύη ανάμεσα στους λαούς. Βεβαίως στην πράξη διαπιστώθηκε ότι ούτε μια χώρα σε ολόκληρο τον κόσμο δεν εφαρμόζει τους κανόνες στο σύνολό τους, γι' αυτό θεωρήθηκε σημαντικό από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ να αυξηθούν οι προσπάθειες για περισσότερο αποτελεσματική εφαρμογή των κανόνων.

Ένα από τα κεφάλαια της προαναφερθείσας έρευνας του ΕΚΚΕ «Ο Θεσμός της Φυλακής στην Ελλάδα» (Ανδρίτσου κ.ά., 1988) είναι κι αυτό που ασχολείται με τις προτάσεις των ίδιων των κρατουμένων για

τη βελτίωση του σωφρονιστικού συστήματος. Από αυτό το κεφάλαιο θα αντλήσουμε το υλικό μας για να παραθέσουμε τις απόψεις και τις εισηγήσεις των ίδιων των ενδιαφερομένων.

Πάντοτε γίνεται λόγος και θόρυβος για τη βελτίωση του σωφρονιστικού συστήματος. Οι κατάδικοι με την πείρα τους από την πολύχρονη ή ολιγόχρονη παραμονή τους στη φυλακή έχουν να προτείνουν πολλά, εφόσον καθημερινά βιώνουν τη φυλακή και το σύστημά της.

Το πρώτο που προτείνουν, σε μεγαλύτερο ποσοστό από τις άλλες προτάσεις, είναι η σύντμηση του χρόνου φυλάκισης, γιατί πιστεύουν ότι, όταν ελπίζουν ότι θα αποφυλακιστούν γρήγορα, θα βελτιωθούν μέσα στη φυλακή και θα αντέξουν το «μαρτύριο» της φυλακής. Αυτή την πρόταση την υιοθετούν τόσο οι υπότροποι που έχουν μεγαλύτερες εμπειρίες από τη φυλακή, όσο και αυτοί που μπαίνουν για πρώτη φορά στη φυλακή. Εδώ θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι και από έρευνες που έγιναν σε ξένες χώρες αποδείχθηκε ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο χρόνος εγκλεισμού στη φυλακή, τόσο μεγαλώνει και ο ατομισμός ανάμεσα στους τροφίμους και αυξάνεται επίσης η φυλακοποίηση.

Ειδικότερα προτείνουν να υπάρχουν πιο συχνά «απολύσεις υπό όρους» και χάρισμα της ποινής, ανάλογα με τη διαγωγή. Επίσης η υπό όρους απόλυση να δίνεται αυτόματα, χωρίς την κρίση κανενός συμβουλίου και η Σωφρονιστική Υπηρεσία να μην επεμβαίνει σε βάρος του κρατούμενου για να επηρεάσει τη δικαιοσύνη. Επίσης, οι κρατούμενοι προτείνουν να εκτίονται τα 2/3 της ποινής για κάθε περίπτωση και να μη γίνεται πραγματικός υπολογισμός του μισού της ποινής αλλά ευεργετικός.

Το δεύτερο που προτείνουν είναι η αγωγή και η ψυχαγωγία μέσα στη φυλακή. Οι κρατούμενοι ζητούν να βελτιώσουν τόσο το σωματικό, όσο και το πνευματικό τους επίπεδο, να παρακολουθούν διαλέξεις, να έχουν αίθουσες ψυχαγωγίας, γήπεδα, να μαθαίνουν μια τέχνη ή ξένες γλώσσες.

Το ίδιο πιστεύουν οι κρατούμενοι και ως προς τη δυνατότητα επικοινωνίας με τον έξω κόσμο. Ζητούν περισσότερες επισκέψεις, να χορηγείται στον κρατούμενο άδεια εξόδου για να πάει στο σπίτι του και να βρεθεί έτσι λύση για το σεξουαλικό του πρόβλημα. Επίσης, με τις επισκέψεις αυτές δεν «αποκόπτεται» ο κρατούμενος από την οικογένειά του και από το φιλικό του περίγυρο, ο οποίος, όταν «ξεχνιέται» ο φυλακισμένος στις φυλακές, τον απομονώνει και τον αποκλείει από

την κοινωνία. Ακόμα ζητούν να είναι ελεύθερη η αλληλογραφία και να γίνει από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας ενημέρωση του κοινού για τη ζωή των φυλακισμένων.

Επίσης, να υπάρχει κοινωνική συμφιλίωση και άνθρωποι απ' έξω να πηγαίνουν να τους βλέπουν. Έτσι, οι «ελεύθεροι» πολίτες της κοινωνίας δε θα τους ξεχάσουν και αυτό θα βοηθήσει στην πιο ομαλή επανένταξή τους μετά την αποφυλάκιση.

Ένα σοβαρό πρόβλημα που τίθεται και προτείνεται προς λύση από τους κρατούμενους είναι αυτό του διαχωρισμού μεταξύ των κρατουμένων. Να διαχωρίζονται δηλαδή οι υπότροποι από τους μη υποτρόπους, οι ανήλικοι από τους ενήλικους. Επίσης, προτείνουν να υπάρχουν κέντρα αποτοξίνωσης για τοξικομανείς και ψυχιατρικά καταστήματα και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας εκτός από την Αθήνα. Με τα τελευταία στοιχεία από το χώρο των φυλακών, διαπιστώνουμε ότι ο αριθμός των φυλακισμένων έχει διπλασιαστεί τα τελευταία χρόνια, ενώ ο χώρος των φυλακών επαρκεί μόνο για τους μισούς καταδίκους. Γι' αυτό ζητούν επίμονα και δίκαια την αποσυμφόρηση των φυλακών. Τα τελευταία βεβαίως νομοσχέδια αποβλέπουν σε επέκταση των φυλακών με τη δημιουργία νέων κτιρίων, αλλά είναι άγνωστο πότε θα υλοποιηθούν.

Άλλη πρόταση είναι η εξασφάλιση εργασίας για όλους τους κρατούμενους μέσα στη φυλακή. Οι κατάδικοι θέλουν να εργάζονται μέσα στη φυλακή: α) για να μην πλήττουν και αδρανούν, και β) για να τους γίνεται ευεργετικός υπολογισμός των ημερών της ποινής τους και έτσι να συντομεύεται ο χρόνος φυλάκισης. Πιστεύουν ότι γι' αυτό θα ήταν καλύτερα να υπάρχουν πιο πολλές αγροτικές φυλακές, επειδή εκεί υπάρχουν δυνατότητες απασχόλησης και εργασίας για περισσότερους κρατούμενους. Ζητούν να μπορούν να απασχολούνται μέσα ή έξω από τη φυλακή όλοι – π.χ. να κατασκευάζουν χειροτεχνήματα. Επίσης, να δημιουργηθεί μια βιοτεχνία για να δουλεύουν μέσα στη φυλακή ή να εργάζονται οι κρατούμενοι έξω από τη φυλακή και να επιστρέφουν το βράδυ, με την προϋπόθεση πως όποιος αποπειραθεί να αποδράσει θα του αυξάνεται η ποινή του.

Μια από τις βασικότερες προτάσεις που κάνουν οι κρατούμενοι και που πιστεύουν ότι θα βελτιώσει το σωφρονιστικό σύστημα είναι η υγιεινή και η καλύτερη διαβίωση μέσα στις φυλακές. Οι έγκλειστοι ζητούν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, καλύτερα κτίρια, περισσότερο

πράσινο, βελτίωση συσσιτίου, καλύτερη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και περισσότερο ειδικευμένο προσωπικό (γιατρούς, ψυχολόγους). Να υπάρχουν κοινωνικοί λειτουργοί που αγαπούν τη δουλειά τους και να λειτουργεί ουσιαστικά και όχι τυπικά η κοινωνική υπηρεσία. Επίσης, να ληφθεί μέριμνα για τα παιδιά τους και να βοηθούνται οι άπορες και πολύτεκνες οικογένειες.

Το σωφρονιστικό σύστημα, σύμφωνα πάντα με τις απόψεις των κρατουμένων, θα βελτιωνόταν σημαντικά εάν υπήρχαν μέσα στη φυλακή μορφωμένοι και εξειδικευμένοι υπάλληλοι, όπως επίσης θεωρούν απαραίτητο να αυξηθεί και ο αριθμός των σωφρονιστικών υπαλλήλων, διότι τώρα είναι ανεπαρκής. Να αναλογεί ένας κατάλληλος υπάλληλος σε 10 κρατουμένους και να λείπει η τρομοκρατία από την πλευρά των υπαλλήλων, ώστε να μιλούν άφοβα, να μην υποκρίνονται και να έχουν περισσότερη ελευθερία από τη διεύθυνση.

Οι κατάδικοι θεωρούν απαραίτητη την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους, και επειδή οι περισσότεροι τα αγνοούν, ζητούν να τους δίνεται ο ισχύων Σωφρονιστικός Κώδικας για να έχουν ίδια γνώση και αντίληψη και να μαθαίνουν τα δικαιώματά τους. Να φθάνει η φωνή του φυλακισμένου εκεί που πρέπει και να μην αποσιωπάται. Να απαγορευτούν οι βασανισμοί και το ξύλο, και γι' αυτό θα πρέπει να υπάρχει μια επιτροπή αμερόληπτη, η οποία σκοπό θα έχει να ελέγχει την κανονική και ορθή λειτουργία των συνθηκών κράτησης σύμφωνα με τους εκάστοτε κανόνες, και επίσης να εφαρμοστεί λιγότερο αυστηρή πειθαρχία. Επίσης θεωρούν απαραίτητο να είναι ελεύθερος ο συνδικαλισμός των κρατουμένων.

Ένα βασικό θέμα που τους απασχολεί και το οποίο κατέχει στις προτάσεις τους εξέχουσα θέση είναι αυτό της μετασωφρονιστικής προστασίας των απολυομένων. Οι φυλακισμένοι ζητούν να μεριμνά η πολιτεία για την εξασφάλιση στέγης, εργασίας και τροφής για τις πρώτες τους ημέρες. Μετά την έξοδο από τη φυλακή να υπάρχει ένα κρατικό εργοστάσιο για να πιάνουν δουλειά οι πρώην κατάδικοι και εκεί να τους γίνεται μια παρακράτηση, π.χ. 20%, την οποία θα παίρνει το Κράτος και έτσι να επωφελείται απ' αυτό. Να υπάρχει μια βιοτεχνία για να δουλεύουν μέσα στη φυλακή και να παίρνουν τα μισά λεφτά όσο είναι φυλακισμένοι και τα άλλα να τους τα δίνουν όταν αποφυλακίζονται, για να μη φεύγουν χωρίς δεκάρα από τη φυλακή. Επίσης –το κυριότερο– να μην υπάρχει το στίγμα και να μην τους θεωρούν εγκλη-

ματίες και να μπορούν να μεταναστεύουν στο εξωτερικό για να ξεκινήσουν μια καινούρια ζωή.

Όλες αυτές τις προτάσεις τις κάνουν οι φυλακισμένοι για υπαρκτά προβλήματα μέσα στις φυλακές αλλά και εκτός φυλακής, όταν αποφυλακιστούν. Τα προβλήματα αυτά απομονώνουν και περιθωριοποιούν τους καταδίκους όλο και περισσότερο, όσο δε λαμβάνεται κάποια μέριμνα. Οι έγκλειστοι των ελληνικών φυλακών γνωρίζουν ότι οι λύσεις πρέπει να δοθούν μέσα από τις καθημερινές συνθήκες ζωής τους στη φυλακή για όσο διάστημα μένουν εκεί. Γι' αυτό και δεν είναι ουτοπιστές για να ζητήσουν κατάργηση της φυλακής (*ένα μικρό μόνο ποσοστό ζητά την κατάργηση της φυλακής*). Οι φυλακισμένοι επιθυμούν να εκτίσουν την ποινή τους στο πλαίσιο του ισχύοντος γραπτού νόμου αλλά και του άγραφου νόμου της ανθρωπιάς και της αξιοπρέπειας.

Πολλά από αυτά που προτείνουν οι φυλακισμένοι προβλέπονται από το Σωφρονιστικό μας Κώδικα, αλλά είναι φανερό ότι δεν εφαρμόζονται στην πράξη και πολλά από τα δικαιώματά τους που διεκδικούν αποτελούν –όπως είδαμε στην εισαγωγή του κεφαλαίου μας– «Στοιχειώδεις Κανόνες Μεταχείρισης των Κρατουμένων» και αποτέλεσαν θέμα συζήτησης στο 1ο Συνέδριο του ΟΗΕ το 1955. Τους κανόνες αυτούς επικύρωσε και διαμόρφωσε το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο με την απόφασή του 663 (XXIV) της 31ης Ιουλίου 1957.

Στην πολιτεία εναπόκειται να υλοποιήσει –αν όχι όλες– ένα ικανό μέρος των προτάσεων των κρατουμένων, ούτως ώστε να καλυτερεύσει το ήδη υπάρχον σωφρονιστικό σύστημα και έτσι να στενέψουν τα όρια της έννοιας «κοινωνικός αποκλεισμός» που κυνηγάει τους φυλακισμένους αλλά και τους πρώην φυλακισμένους και που τον διαπιστώνουν καθημερινά όταν αποφυλακιστούν, κουβαλώντας το στίγμα της φυλάκισης.

Για να ολοκληρώσουμε τέλος, αναφέρουμε ορισμένες προτάσεις που διατυπώνει ο Ηλίας Δασκαλάκης (*Δασκαλάκης Η., 1988*). Επειδή η φυλακή έχει σκοπό τη βελτίωση του εγκληματία, καλείται να εκπληρώσει μια ηθική αποστολή η οποία έχει ως αποτέλεσμα της βελτίωσης της σωφρονιστικής προσπάθειας την κοινωνική επανένταξη και την επανακοινωνικοποίηση του εγκληματία. Γι' αυτό η μεταρρύθμιση της φυλακής πρέπει να αναφέρεται κυρίως στο ιδεολογικό πεδίο. Είναι απαραίτητο να γίνουν ρυθμίσεις στο θεσμικό πεδίο που να περιλαμβάνουν την κατάργηση της έννοιας της εξατομίκευσης της μεταχείρισης,

που συνεπάγεται διακρίσεις και ανισότητες, τη μετατροπή της φυλακής από τόπο στέρησης της ελευθερίας σε τόπο ελεγχόμενης ελευθερίας, ώστε να ασκηθούν οι κρατούμενοι στον ελεύθερο τρόπο ζωής.

Εδώ υπάγονται όλες οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις που θα εξασφαλίσουν την επαφή των κρατουμένων με την ελεύθερη κοινωνία. Πρέπει να αναγνωριστούν στους κρατουμένους όλα τα συνταγματικά δικαιώματα και οι ελευθερίες που αναγνωρίζονται σε κάθε πολίτη, εκτός από αυτά που η άσκησή τους δε συμβιβάζεται με το καθεστώς τους ως κρατουμένων. Να υπαχθούν οι εργαζόμενοι κατάδικοι και οι οικογένειές τους στο σύστημα των κοινωνικών ασφαλίσεων, όπως ισχύει για κάθε εργαζόμενο. Να μεταβληθεί η λειτουργική αποστολή της φυλακής και το προσωπικό από αναμορφωτής προσωπικοτήτων να παίξει το ρόλο αυτού που θα διευθετεί και θα οργανώνει μέσα στη φυλακή χώρους ελευθερίας όπου θα συντελείται η κοινωνικοποίηση των τροφίμων, όπως λειτουργεί για το κοινωνικό σύνολο. Μ' αυτές τις αλλαγές, όπως πιστεύει ο Ηλίας Δασκαλάκης, η φυλακή, «αν δεν γίνει κοινωνικά ωφέλιμη, τουλάχιστον θα πάψει να είναι βλαπτική στην έκταση που είναι μέχρι σήμερα».

Για να ενισχύσουμε τα πιο πάνω, παραθέτουμε ένα κομμάτι ενός γράμματος που μας δόθηκε κατά την προέρευνα και που κάνει περισσότερο επιτακτική την ανάγκη αλλαγής του ισχύοντος συστήματος.

«.... γιατί στη φυλακή δολοφονούν ψυχρά τον άνθρωπο, μπολιάζοντάς τον με την ιδεολογία της παθητικής μοιρολατρίας, την καχυποψία και σβήνοντας κάθε ευαισθησία του. Ας πάψει πια η αηδιαστική περιφρόνηση και η απάνθρωπη αδιαφορία μέσα στις φυλακές. Ας είμαστε συντροφικά ενωμένοι και φιλικά δεμένοι για να μπορέσουμε να αντισταθούμε στην απονέκρωση κάθε αίσθησης του νοήματος της ζωής».

4. Σύγκριση της νομοθεσίας της Ελλάδας με αυτή των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Όλα τα σωφρονιστικά συστήματα των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν τις ρίζες τους στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948) και στους Στοιχειώδεις Κανόνες για τη Μεταχείριση

των Κρατουμένων (1955) των Ηνωμένων Εθνών και του Συμβουλίου της Ευρώπης (1973), οι οποίοι με ελάχιστες τροποποιήσεις είναι αυτοί των Ηνωμένων Εθνών. Ήδη όμως από το 1973 κυριαρχούσε η αντίληψη ότι οι κανόνες αυτοί ήσαν ξεπερασμένοι και ασυμβίβαστοι με τις επικρατούσες στην Ευρώπη αντιλήψεις και ενέργειες μεταχείρισης των κρατουμένων, με αποτέλεσμα η απόφαση του Συμβουλίου της Ευρώπης να αναθεωρήσει αυτούς προσδίδοντάς τους ένα περιεχόμενο απαλλαγμένο από τις αδυναμίες του παρελθόντος και προσαρμοσμένο στις σημαντικές μεταβολές της κοινωνικής συμπεριφοράς και των κοινωνικών επιδιώξεων, καθώς και στην αλλαγή της δομής της εγκληματικότητας, γεγονότα που υπήρξαν οι συνέπειες των βασικών κοινωνικών μεταβολών και της μαζικής οικονομικής ανάπτυξης της μεταπολεμικής Ευρώπης. Έτσι δημιουργήθηκαν οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες [Σύσταση Ρ(87/3)], οι οποίοι διατυπώθηκαν έτσι ώστε στο μέτρο του δυνατού να αντιμετωπίσουν αυτά τα προβλήματα κατά τρόπο σαφή και ρεαλιστικό. Το πρώτο μέρος τους είναι αφιερωμένο στις έξι θεμελιώδεις αρχές της μεταχείρισης των κρατουμένων, που απαιτούν: το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, την καθιέρωση κόσμιων προϋποθέσεων κράτησης, την εποικοδομητική οργάνωση της μεταχείρισης, τον έλεγχο της διοίκησης των καταστημάτων σύμφωνα με τους ισχύοντες νόμους και κανονισμούς, τον έλεγχο της νομιμότητας στην έκτιση των ποινών και τη γνωστοποίηση αυτών των κανόνων στο προσωπικό και στους κρατουμένους. Ακολουθεί το δεύτερο μέρος με ανεξάρτητα τμήματα περιέχοντα τους διάφορους κανόνες (εκατό στον αριθμό) σχετικά με τη διαχείριση και στελέχωση των καταστημάτων, τη μεταχείριση των κρατουμένων κ.λπ. Ας σημειωθεί ότι οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες ενισχύθηκαν με την προσθήκη μιας λεπτομερούς αιτιολογικής έκθεσης των λόγων που τους υπαγόρευσαν, καθώς και με ένα κείμενο πάνω στο ιστορικό πλαίσιο, το πνεύμα και την πρακτική τους.

Όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν καθιερώσει στις σωφρονιστικές νομοθεσίες τους ρητά τους πιο πάνω θεμελιώδεις κανόνες αλλά και τους λοιπούς ευρωπαϊκούς σωφρονιστικούς κανόνες, εφόσον αυτοί, με μικρές διαφορές, δεν είναι παρά η επανάληψη των στοιχειωδών κανόνων του ΟΗΕ. Από τις πρώτες χώρες που τους καθιέρωσαν υπήρξαν η Δανία, η Γαλλία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο. Ακολούθησαν οι λοιπές με αρκετά αργοπορημένη τη Γερμανία και την Πορτογαλία (1982) και τελευταία την Ελλάδα (1989).

Συγκρίνοντας τις σωφρονιστικές νομοθεσίες των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την εφαρμογή τους στην πράξη προς την αντίστοιχη νομοθεσία και πράξη στην Ελλάδα επισημαίνουμε τα εξής:

Α) Όσον αφορά τους θεμελιώδεις κανόνες, τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθιερώνοντάς τους στη νομοθεσία τους, έλαβαν μέριμνα να μη θεσπίσουν διατάξεις που να τους αντιστρατεύονται, σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα:

1. Η θεμελιώδης αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, καθιερωμένη ρητά στις νομοθεσίες όλων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αποτελεί το γνώμονα με βάση τον οποίο γίνονται όλες οι υπόλοιπες επιμέρους ρυθμίσεις. Η αρχή αυτή καθιερώνεται ρητά και στον ελληνικό Σωφρονιστικό Κώδικα (άρθρο 2), αλλού όμως ορίζεται (άρθρο 93), ανάμεσα στα μέτρα τάξης, κατευνασμού και προστασίας που διατάσσει ο διευθυντής του καταστήματος, η «χρήση χειροπεδών» και «η χρήση βραχείας ράβδου». Η ρύθμιση αυτή όχι μόνο δε σέβεται την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, αλλά έρχεται και σε αντίθεση προς τον Ευρωπαϊκό Κανόνα 39 που απαγορεύει τη χρήση χειροπεδών σαν κύρωση (την επιτρέπει μόνο σαν μέτρο προφύλαξης ενάντια σε απόδραση, και αν άλλα μέτρα συγκράτησης απέτυχαν για τον αυστηρά αναγκαίο χρόνο) και προς τον Ευρωπαϊκό Κανόνα 37 που απαγορεύει τις σωματικές ποινές (εδώ, ξυλοδαρμό). Παρόμοιο θάρβαρο μέσο σε κανένα άλλο κράτος-μέλος δεν προβλέπεται.
2. Η θεμελιώδης αρχή του σεβασμού των ατομικών δικαιωμάτων των κρατουμένων καθιερώνεται επίσης ρητά σε όλα τα κράτη-μέλη. Σε ελάχιστα όμως λαμβάνεται πραγματική μέριμνα ώστε η αρχή αυτή να υλοποιηθεί και στην πράξη. Π.χ. μόνο σε Δανία, Λουξεμβούργο, Γαλλία και Πορτογαλία προβλέπεται ρητά η έκτιση της ποινής στο πλησιέστερο προς τον τόπο κατοικίας της οικογένειας ή των κοινωνικών σχέσεων του κρατουμένου κατάστημα (εφαρμόζεται ευρέως στις δύο πρώτες και ενίοτε στις δύο άλλες) (*Rentzmann W., 1992*). Στην Ελλάδα η αρχή του σεβασμού των ατομικών δικαιωμάτων υποτίθεται ότι καθιερώνεται με το άρθρο 5, το οποίο όμως είναι πιο αόριστα διατυπωμένο («οι κρατούμενοι δεν εμποδίζονται λόγω της στέρησης της ελευθερίας τους στην άσκηση των δικαιωμάτων που

τους αναγνωρίζει ο νόμος. Όταν αδυνατούν να ασκήσουν ένα δικαίωμα αυτοπροσώπως, μπορούν να το ασκήσουν με αντιπρόσωπο». Αφήνει μεν να εννοηθεί ότι αυτό που επιβάλλεται είναι μόνο «η στέρηση της ελευθερίας» και ορίζει γενικά ότι «...δεν εμποδίζονται... στην άσκηση των δικαιωμάτων που τους αναγνωρίζει ο νόμος», χωρίς τον προσδιορισμό «ατομικών» και χωρίς καμιά πρόβλεψη για το πώς θα ασκήσουν «τα δικαιώματα που τους αναγνωρίζει ο νόμος» και τα οποία δεν μπορούν να ασκηθούν παρά μόνο αυτοπροσώπως, όπως είναι τα πολιτικά δικαιώματα, τα συζυγικά και οικογενειακά δικαιώματα, το δικαίωμα στο σεξ, το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση, στο συνδικαλισμό κ.λπ. Κατ' αυτό όμως τον τρόπο, αντίθετα προς τα οριζόμενα στο άρθρο 2, ότι «η μεταχείριση των κρατουμένων πρέπει... να γίνεται με τρόπο ώστε να αμβλύνονται οι δυσμενείς συνέπειες της στέρησης της ελευθερίας...», οι δυσμενείς συνέπειες επιτείνονται.

3. Στα περισσότερα κράτη-μέλη προβλέπεται ικανός αριθμός εβδομαδιαίων επισκέψεων (στην Ελλάδα ο αριθμός αυτός εξαρτάται από τον εσωτερικό κανονισμό, οπωσδήποτε όμως επιτρέπονται μια φορά την εβδομάδα) και διευρυμένος κύκλος επισκεπτών χωρίς προϋποθέσεις (στην Ελλάδα ελεύθερα επιτρέπονται μόνο συγγενείς μέχρι 4ου βαθμού· άλλα πρόσωπα, π.χ. φίλοι, μνηστή/ήρας, κατόπιν άδειας του διευθυντή), ώστε να καταστεί δυνατή η διατήρηση των σχέσεων, τόσο των οικογενειακών όσο και των συναισθηματικών και φιλικών (το μέτρο εφαρμόζεται κυρίως και με πλήρη επιτυχία στη Δανία αλλά και στη Γαλλία, το Λουξεμβούργο και την Πορτογαλία). Στη Γαλλία όμως προβλέπεται η στέρηση των επισκέψεων σαν πειθαρχική ποινή.
4. Το δικαίωμα της αλληλογραφίας (επιστολές, τηλεγραφήματα) των κρατουμένων καθιερώνεται ρητά σε όλα τα κράτη-μέλη με ορισμένους περιορισμούς μόνο όσον αφορά το απόρρητο, όταν υπάρχουν βάσιμοι λόγοι υποψίας και δεν απευθύνονται στο δικηγόρο τους ή σε δικαστικές αρχές. Στην Ελλάδα για πρώτη φορά η αλληλογραφία δεν υπόκειται σε περιορισμούς ως προς τον αριθμό των κατά μήνα λαμβανόμενων και αποστελλόμενων επιστολών, ως προς τον αριθμό των σελίδων της επιστολής, τα περιεχόμενα θέματα και τα πρόσωπα των παραληπτών, υπάγεται δε εφεξής στις εγγυήσεις του Συντάγματος (άρθρο 51, παρ. 2 Σωφρονιστικού Κώδικα) και μόνο όταν το επιβάλ-

λουν λόγοι ασφάλειας ή αποφυγής διάπραξης σοβαρών εγκλημάτων μπορεί να ελεγχθεί το περιεχόμενό της μετά από άδεια του δικαστή εκτέλεσης των ποινών. Προβλέπεται όμως η στέρηση της αλληλογραφίας (και της τηλεφωνικής επικοινωνίας) σαν πειθαρχική ποινή (άρθρο 88, παρ. 16'), ρύθμιση που ισχύει και στη Γαλλία.

Β) Όσον αφορά άλλους κανόνες.

Ι. Αναφορικά με την εκπαιδευτική αγωγή των κρατουμένων

α. Κυρίως εκπαίδευση. Σε όλες ανεξαιρέτως τις χώρες-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης προβλέπονται μαθήματα αλφαριθμητισμού και επαγγελματικής κατάρτισης με παροχή αναγνωρισμένων τίτλων σπουδών. Σε ορισμένες χώρες, όπως στη Δανία, το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο, προβλέπεται και η διδασκαλία μαθηματικών και ξένων γλωσσών, τα μαθήματα όμως αυτά σε πολλά καταστήματα (με εξαίρεση τη Δανία) οργανώνονται από μέλη ιδιωτικών φορέων, που πολλές φορές προσφέρουν εθελοντικά τις υπηρεσίες τους. Μικρός πάντως αριθμός κρατουμένων παρακολουθεί τα μαθήματα αλφαριθμητισμού, παρότι το σχολικό τους επίπεδο είναι πολύ χαμηλό, όπως επίσης σε πολλά καταστήματα μικρός αριθμός κρατουμένων παρακολουθεί και τα μαθήματα μιας στοιχειώδους επαγγελματικής κατάρτισης, αφενός γιατί η παρακολούθηση δεν είναι υποχρεωτική, αφετέρου γιατί πολλοί κρατούμενοι με οικονομικά προβλήματα προτιμούν τη χαμηλή αμοιβή της εργασίας από την παρακολούθηση μαθημάτων, από τα οποία δεν προσδοκούν ούτε άμεσο όφελος ούτε τη δυνατότητα να τους αποβούν χρήσιμα προς εξεύρεση εργασίας μετά την απόλυσή τους. Οι ρυθμίσεις βέβαια αυτές πόρρω απέχουν από την πολιτική που ορίζει το Συμβούλιο της Ευρώπης. Η μόνη πάντως χώρα που είναι απόλυτα συνεπής προς αυτή την πολιτική κι έχει άριστα οργανώσει την εκπαίδευση και ιδιαίτερα την επαγγελματική είναι η Δανία. (Rentzmann W., 1992). Επίσης, σε όλες τις χώρες παρέχονται διάφορες διευκολύνσεις (π.χ. υποτροφίες, δωρεάν βιβλία κ.λπ.) σε όσους κρατουμένους είναι διατεθειμένοι να συνεχίσουν στη δευτεροβάθμια (που στην Ιταλία είναι υποχρεωτική) ή τριτοβάθμια εκπαίδευση ή να σπουδάσουν δι' αλληλογραφίας, μέτρο με μεγάλη επιτυχία και μεγάλη συμμετοχή από κρατουμένους υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου (στην Ισπανία το 70% περίπου των εγκλειστών επωφελούνται από αυτές τις διευκολύνσεις).

Στην Ελλάδα προβλέπεται από το άρθρο 47 του Σωφρονιστικού Κώδικα η λειτουργία μονοτάξιου Δημοτικού σχολείου σε κάθε κατάστημα, αποβλέποντας στην παροχή ή στη συμπλήρωση πρωτοβάθμιας και επαγγελματικής εκπαίδευσης, σε συνεργασία με τους αρμόδιους φορείς (άρθρα 75 και 76), που θα πραγματοποιείται διά της εργασίας σε διάφορες εργαστηριακές μονάδες που θα λειτουργούν μέσα στα καταστήματα. Μέχρι στιγμής όμως (ύστερα από τρία και πλέον χρόνια και χωρίς να έχουν ανασταλεί οι συγκεκριμένες διατάξεις) δεν έχουν δημιουργηθεί ακόμα τα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ούτε λειτουργούν σε όλα τα καταστήματα εργαστήρια επαγγελματικής κατάρτισης, σε όσα δε λειτουργούν (π.χ. Χαλκίδα, Βόλος) οι υπάρχουσες θέσεις δεν επαρκούν για όλους τους κρατούμενους.

Και στην Ελλάδα προβλέπεται η διά αλληλογραφίας εκπαίδευση, ενώ ουδεμία πρόβλεψη υπάρχει για την εκπαίδευση, γραμματική ή επαγγελματική, των αλλοδαπών κρατουμένων.

β. Ψυχαγωγία. Φυσική αγωγή και αθλητισμός Δραστηριότητες μορφωτικές και δημιουργικές

Σε όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης προβλέπεται η φυσική αγωγή σαν συμπληρωματικό μέσο της εκπαίδευσης, πλην όμως πολύ λίγα έχουν γίνει στον τομέα αυτό (στην Ισπανία μάλιστα προβλέπεται μόνο για τους νεαρής ηλικίας κρατούμενους). Πάντως, τηρουμένων των αναλογιών, οι περισσότερες προσπάθειες που καταβλήθηκαν κατά τα τελευταία χρόνια ήταν στον τομέα του αθλητισμού με τη σκοπιμότητα του ανοίγματος του κόσμου των εγκλειστών προς την ελεύθερη κοινωνία. Έτσι, έγιναν προσπάθειες να εξοπλιστούν τα διάφορα καταστήματα με την απαραίτητη υποδομή. Παρά όμως την υποδομή, στα περισσότερα καταστήματα η έλλειψη του κατάλληλου προσωπικού συνετέλεσε ώστε οι αθλητικές δραστηριότητες να περιοριστούν στο «ποδόσφαιρο», με εξαίρεση βέβαια ορισμένα, τα οποία, επειδή διέθεταν επαγγελματίες γυμναστές, έδωσαν την ευκαιρία για μια πραγματική ανάπτυξη ορισμένων αθλημάτων. Τα σπορ που κυρίως αναπτύχθηκαν είναι το πινγκ πονγκ, το ποδόσφαιρο αλλά και το βόλεϊ. Σε πολλές περιπτώσεις οργανώθηκαν αγώνες με τοπικές ομάδες και σε πολλούς κρατούμενους επετράπη να ασχοληθούν με την καλύμψη (μετάβαση σε πισίνα εκτός φυλακής) ή να παρακολουθήσουν, π.χ., το πρωτάθλημα ποδοσφαίρου. Πρόκειται όμως, όπως λέχθηκε, για κατ' εξαίρεση περιπτώσεις. Ας σημειωθεί πάντως ότι συνήθως τα σπορ

συγγέονται στην πράξη με την ψυχαγωγία και την εποικοδομητική χρήση του ελεύθερου χρόνου.

Το μεγαλύτερο ποσοστό της ψυχαγωγίας των κρατουμένων καλύπτουν το ραδιόφωνο και η τηλεόραση. Αρκετός από τον ελεύθερο χρόνο τους καταναλίσκεται στην ανάγνωση βιβλίων, παρά το γεγονός ότι στο μεγαλύτερο ποσοστό τους οι βιβλιοθήκες των καταστημάτων δε διαθέτουν πλούτο και ποικιλία βιβλίων (*Durviaux St., Mary Ph., 1991*). Επίσης σε όλα τα καταστήματα διατίθενται προς ανάγνωση εφημερίδες και περιοδικά.

Όσον αφορά τις μορφωτικές και δημιουργικές δραστηριότητες, εκτός από αυτές που οργανώνουν οι ίδιοι οι κρατούμενοι σε συνεργασία με τη διοίκηση του καταστήματος, σε πολλά καταστήματα οργανώνονται από τοπικούς δημοτικούς ή ιδιωτικούς φορείς μαθήματα ζωγραφικής, μουσικής και δημιουργούνται θίασοι από κρατουμένους για την παρουσίαση θεατρικών έργων. Στα περισσότερα καταστήματα παρουσιάζονται θεατρικά έργα ή κοντσέρτα, χωρίς όμως την αναμενόμενη επιτυχία. Συγκριτικά, τη μεγαλύτερη επιτυχία έχουν ορισμένες κινηματογραφικές προβολές. Ο ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας προβλέπει:

- Την οργάνωση δανειστικής βιβλιοθήκης διαρκώς εμπλουτιζόμενης με λογοτεχνικά και επιστημονικά βιβλία και την οργάνωση χώρου για αναγνωστήριο. Οι μέχρι στιγμής πληροφορίες μας για το αν οι υπάρχουσες «βιβλιοθήκες» των καταστημάτων μετατράπηκαν σε πραγματικά δανειστικές βιβλιοθήκες είναι συγκεχυμένες.
- Τη φυσική αγωγή των κρατουμένων που εφαρμόζεται από επαγγελματίες γυμναστές και περιλαμβάνει σωματικές ασκήσεις, ενόργανη γυμναστική και ομαδικά παιχνίδια και αγώνες. Μέχρι στιγμής οι ρυθμίσεις αυτές δεν έχουν υλοποιηθεί και οι κρατούμενοι εκτονώνονται παίζοντας «ποδόσφαιρο».
- Την οργάνωση της ψυχαγωγίας των κρατουμένων, αποβλέπουσα στη δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου τους και στην ανάπτυξη του ομαδικού πνεύματος συνεργασίας και άμιλλας. Μια ειδική επιτροπή, αποτελούμενη από τρεις εκπροσώπους των κρατουμένων και δύο μέλη του προσωπικού, αναλαμβάνει την οργάνωση και το σχεδιασμό πολιτιστικών, ψυχαγωγικών και αθλητικών εκδηλώσεων, την έκδοση ενημερωτικών ή λογοτεχνικών εντύπων κ.λπ. Και στην προκειμένη περίπτωση η ρύθμιση αυτή παραμένει γράμμα κενό.

II. Εργασία

Η εργασία, θεωρούμενη από τις σωφρονιστικές νομοθεσίες όλων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως πρωταρχικό και θετικό στοιχείο στη μεταχείριση των κρατουμένων, εφόσον από πολλές επόψεις συντελεί τα μάλα στην ανάπτυξη της κοινωνικής προσωπικότητας του ατόμου και στην επαναπροσαρμογή του στην εκτός του καταστήματος ζωή, έχει καταστεί ένα από τα συστατικά στοιχεία της μικροκοινωνίας του κάθε καταστήματος. Για το λόγο αυτό καταβάλλεται προσπάθεια να εμφυσηθεί στους κρατουμένους η αναγκαιότητα της εργασίας κατά τρόπο που αυτή να τους γίνει συνήθεια. Στα περισσότερα καταστήματα είναι οργανωμένη, χωρίς όμως να μπορεί να λεχθεί ότι παρουσιάζει μια ποικιλία απασχολήσεων. Σε όλα τα κράτη-μέλη παρέχεται στους καταδικασθέντες σε βραχυχρόνιες ποινές φυλάκισης η δυνατότητα υπό προϋποθέσεις να εργαστούν εκτός του καταστήματος. Η ίδια δυνατότητα παρέχεται στους καταδικασθέντες σε μακροχρόνιες ποινές μετά την έκτιση ορισμένου χρόνου και για το τελευταίο τμήμα της ποινής τους, ώστε να προσαρμοστούν βαθμιαία στο ελεύθερο περιβάλλον. Ειδικά στην Ολλανδία εφαρμόστηκε το 1989 ένας καινούριος τρόπος έκτισης του τελευταίου τμήματος της μακροχρόνιας ποινής, ονομαζόμενος «κράτηση της ημέρας». Συνίσταται στην παραμονή του κρατουμένου κατά τα απογεύματα, τις νύχτες και τα Σαββατοκύριακα στο σπίτι του και την υπόλοιπη εβδομάδα στην παραμονή του κατά τη διάρκεια της ημέρας στο κατάστημα, όπου παρακολουθεί ταχύρυθμα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Στην Ισπανία η εργασία θεωρείται το μέσο προς εξαγορά της «καλής συμπεριφοράς», η οποία επιφέρει μείωση της ποινής (*Bueno-Arus Fr., 1990*).

Στην Ελλάδα, σύμφωνα με το πνεύμα του Σωφρονιστικού Κώδικα, η εργασία, ως ευνοούσα και ενισχύουσα τη διατήρηση και την περαιτέρω ανάπτυξη των επαγγελματικών ικανοτήτων και επιτηδειοτήτων των κρατουμένων, πράγμα που θα αποβεί προς όφελός τους μετά την αποφυλάκιση, εντάσσεται μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της εκπαίδευσής τους, θεωρούμενη ως αναπόσπαστο μέρος αυτής. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να πρόκειται για μια εργασία παραγωγική και ικανή να συντελέσει στην επαγγελματική κατάρτισή τους, όντας παράλληλα προσαρμοσμένη στις γνώσεις και στις ανάγκες τους και μη επικίνδυνη για την υγεία ή τη σωματική τους ακεραιότητα. Η εργασία ορίζεται από τον κώδικα ως υποχρεωτική, δεν πρέπει όμως να έχει καταπιεστικό χαρα-

κτήρα. Το είδος της εργασίας εναπόκειται στην επιλογή των κρατουμένων, μέσα στο πλαίσιο του κατάλληλου επαγγελματικού προσανατολισμού, των αναγκών και των δυνατοτήτων του καταστήματος. Οι κλάδοι της πρέπει να είναι ανάλογοι με εκείνους που ισχύουν έξω από το κατάστημα και αυτή πρέπει να εκτελείται σύμφωνα με τις σύγχρονες προδιαγραφές και μεθόδους, ώστε οι κρατούμενοι να προετοιμαστούν για τις συνθήκες της ελεύθερης εργασίας. Δυστυχώς όλες οι διατάξεις που αφορούν την εργασία έχουν ανασταλεί μέχρι τις 31.12.1994. Σε ορισμένες φυλακές πάντως έχει σημειωθεί μια διαφορά σε σχέση με το προηγούμενο καθεστώς, χάρη σε ορισμένα προγράμματα ταχύρυθμης επαγγελματικής κατάρτισης του ΟΑΕΔ. Εκτενέστερη είναι η συμβολή της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης με την οργάνωση τμημάτων ψευδοκοσμήματος, ζωγραφικής, ξυλογλυπτικής, χαλκογραφίας κ.λπ. σε μεγαλύτερο αριθμό καταστημάτων σε σχέση με τον ΟΑΕΔ. Τέλος, ο ΕΟΜΜΕΧ παρέχει την τεχνική βοήθειά του και παραχωρεί τον εκθεσιακό του χώρο για την έκθεση των καλλιτεχνικών επιτευγμάτων των κρατουμένων μια φορά το χρόνο.

III. Εναλλακτικές λύσεις στην έκτιση των στερητικών της ελευθερίας ποινών (άνοιγμα της φυλακής)

Στις σωφρονιστικές νομοθεσίες των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πλάι στις παραδοσιακές εναλλακτικές λύσεις, όπως είναι η αναστολή, η δοκιμασία (Probation, την οποία μόνο η Ισπανία δεν προβλέπει), η υπό όρους απόλυση κ.λπ., προβλέπονται και οι σύγχρονες, δηλαδή:

1. Το πρόστιμο σαν υποκατάστατο της φυλακής, δηλαδή η όλο και ευρύτερη επιβολή χρηματικής ποινής ή η μετατροπή της στερητικής της ελευθερίας ποινής σε χρηματική. Το μέτρο αυτό χρησιμοποιείται σε όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδιαίτερα όμως στη Γαλλία [πάνω από τα 2/3 των απαγγελλόμενων ποινών είναι πρόστιμα σαν κύρια ποινή (Casorla Fr., 1990)], στη Γερμανία [82% των καταδικαστικών αποφάσεων σε βραχυχρόνιες ποινές μετατρέπονται σε χρηματικές (Kerner H.-J., 1987)] και στη Δανία, καθώς και στην Αγγλία και την Ολλανδία.
2. Οι ημέρες-πρόστιμο που είναι ένα υποκατάστατο υπέρ των οικονομικά ασθενεστέρων. Το μέτρο αυτό συνίσταται στον προσδιορισμό

από το δικαστήριο ενός ποσού ανάλογου με το μισθό ή τα εισοδήματα του καταδικασμένου και τα βάρη που αυτός φέρει, το οποίο θα παρακρατείται επί τόσες ημέρες, όσος είναι ο αριθμός των ημερών του προστίμου, προσδιορισμένου σύμφωνα με τα νόμιμα κριτήρια προσδιορισμού της ποινής. Το μέτρο αυτό προβλέπεται από τη νομοθεσία της Γερμανίας, της Αγγλίας, της Ιταλίας, της Γαλλίας, της Δανίας και της Πορτογαλίας. Συχνή εφαρμογή του μέτρου γίνεται στη Γερμανία και την Αγγλία (*Kerner H.-J., 1987*).

3. Οι άδειες εξόδου από το κατάστημα που χορηγούνται συστηματικά (τακτικές), υπό ορισμένες προϋποθέσεις, και οι οποίες έχουν ορισμένη χρονική διάρκεια κάθε φορά και δεν μπορούν να υπερβούν ένα ανώτατο ετήσιο όριο ημερών. Προβλέπονται από τη νομοθεσία όλων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με διαφοροποιήσεις ως προς τις προϋποθέσεις χορήγησης, την εκάστοτε διάρκειά του και το ετήσιο όριο ημερών (*Gonsa H., 1992*). Στην Ελλάδα, οι απαιτούμενες προϋποθέσεις καθιστούν το μέτρο αυτό πολύ περιορισμένο στην πράξη αλλά και υποκείμενο στην αυθαιρεσία του διευθυντή και του κοινωνικού λειτουργού της φυλακής, γιατί η αρνητική εισήγηση και απόφαση δεν προβλέπεται να είναι ενδεδειγμένα αιτιολογημένες και να υπόκεινται στον έλεγχο του δικαστηρίου εκτέλεσης των ποινών (άρθρα 54, 55, 56 Σωφρονιστικού Κώδικα).
4. Οι άδειες εξόδου από το κατάστημα που δίνονται για λόγους εξαιρετικούς (έκτακτες), όπως γάμος, κηδεία, γενέθλια (= συνήθως υπό την προϋπόθεση προηγούμενης έκτισης ενός μέρους της ποινής) κ.λπ. Και αυτές προβλέπονται από τις νομοθεσίες όλων των κρατών-μελών. Στην Ιταλία μάλιστα χορηγούνται και σαν ανταμοιβή [με το μέτρο αυτό επιδιώκεται να δοθεί λύση στο σεξουαλικό πρόβλημα των κρατουμένων (*Presutti A., 1990*)]. Στη Γαλλία ισχύει η καινοτομία ότι το δικαστήριο εκτέλεσης των ποινών μπορεί για σοβαρούς λόγους υγείας, οικογενειακούς, επαγγελματικούς ή κοινωνικούς να διατάξει και την προσωρινή παύση της έκτισης της ποινής ή την κατάτμηση της ποινής. Το μέτρο αυτό υιοθέτησε και το Βέλγιο (*Wynjgaert van den Ch., 1990*).
5. Οι άδειες που χορηγούνται υπό προϋποθέσεις για να συνεχίσει τις σπουδές του ο κρατούμενος ή για να εργαστεί σε δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς εκτός του καταστήματος. Κατά τη διάρκεια αυτών ο κρατούμενος κατοικεί μέσα στο κατάστημα. Οι άδειες αυτές χορη-

- γούνται ευρύτατα στη Δανία (*Rentzmann W., 1992*). Στην Ελλάδα προβλέπονται υπό προϋποθέσεις μόνο εκπαιδευτικές άδειες.
6. Η τμηματική έκτιση της ποινής κατά τις ημέρες του τέλους της εβδομάδας (δηλαδή από Παρασκευή βράδυ μέχρι Δευτέρα πρωί, ενώ τις υπόλοιπες ημέρες ο κρατούμενος εξακολουθεί να ζει μέσα στο οικογενειακό του περιβάλλον). Και η ρύθμιση αυτή υπόκειται σε προϋποθέσεις που διαφέρουν από νομοθεσία σε νομοθεσία, επιτρέπει δε τη συνέχιση των σπουδών ή της εργασίας του κρατουμένου και δεν επιφέρει ρήξη με την οικογένειά του, τον κοινωνικό του περίγυρο και την εργασία του. Πρωτοπόρος στο μέτρο αυτό υπήρξε η Δανία. Προβλέπεται σε όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και στην Ελλάδα με μια μόνο μικρή διαφορά: στην τμηματική έκτιση προστίθενται και οι ημέρες αργιών (= χαρακτηριστικό της τιμωρητικής νοοτροπίας του Έλληνα νομοθέτη).
 7. Η ημιελεύθερη διαβίωση που αρχικά προβλεπόταν μόνο για τις μακροχρόνιες ποινές και στη συνέχεια επεκτάθηκε και στις βραχυχρόνιες. Η άδεια για ημιελεύθερη διαβίωση παρέχεται υπό προϋποθέσεις και συνίσταται στη διαβίωση του κρατουμένου μέσα στο κατάστημα υπό καθεστώς περιορισμένης και ελεγχόμενης ελευθερίας και στην καθημερινή έξοδό του από το κατάστημα συνήθως για να εργαστεί ή να σπουδάσει. Το μέτρο αυτό αναφορικά με τις βραχυχρόνιες ποινές εφαρμόζεται στη Γαλλία ήδη από το 1970 και σήμερα προβλέπεται από τη νομοθεσία όλων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης πλην της Γερμανίας, όπου όμως τα διάφορα κρατίδια (*Länder*) αναπτύσσουν πρακτικούς τρόπους εφαρμογής του στις βραχυχρόνιες ποινές (*Kerner H.-J., 1987*). Ο ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας περιορίζει την ημιελεύθερη διαβίωση μόνο στην περίπτωση εργασίας του κρατουμένου.
 8. Η εργασία για κοινωφελείς σκοπούς (ή σε κοινωφελείς φορείς). Το μέτρο αυτό είχε μεγάλη επιτυχία στην Αγγλία όπου εφαρμόζεται από το 1972. Προβλέπεται και εφαρμόζεται επίσης στη Γερμανία, στην Ολλανδία (στις οποίες κατέχει μια σημαντική θέση σαν υποκατάστατο), στη Δανία, στην Πορτογαλία, στη Γαλλία και στην Ιταλία, στην οποία μάλιστα εφαρμόζεται και σαν αυτοτελής ποινή για ελαφρά αδικήματα, όπως η επαιτεία ή η μέθη (*Kalmthout van A. M., 1990, Rodrigues A., 1987*). Το μέτρο αυτό προβλέπεται και από τον ελληνικό Σωφρονιστικό Κώδικα (άρθρο 61), αλλά η ρύθμισή του

είναι αόριστη, γιατί δεν ορίζεται η αντιστοιχία μεταξύ ποινής και υποκατάστατου, εκτός αυτού όμως η ισχύς της διάταξης αυτής έχει ανασταλεί.

9. Η μη έκτιση της ποινής που προβλέπεται από ορισμένα μόνο κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για βραχυχρόνιες ποινές φυλάκισης συγκεκριμένου χρόνου (π.χ. κάτω από 4 μήνες) [Βέλγιο, Γαλλία, Ισπανία (= όπου ρυθμίζεται κατά τρόπο ανάλογο με αυτόν της αναστολής)].

IV. Προετοιμασία των κρατουμένων για την αποφυλάκιση.

«Μεταϊδρυματική αρωγή» (after care)

Η νομοθεσία αρκετών κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Δανία, Γαλλία, Γερμανία, Ολλανδία, Ιταλία, Ισπανία, Αγγλία) προβλέπει διάφορα μέτρα για την εν γένει αποκατάσταση των κρατουμένων, τα οποία στην πραγματικότητα αρχίζουν πριν από την αποφυλάκισή τους, κατά το τελευταίο στάδιο της ποινής τους, κατά το οποίο γίνεται προσπάθεια προετοιμασίας τους για την απόλυση με τη χορήγηση βραχυχρόνιων αδειών προς εξεύρεση, π.χ., κατοικίας ή εργασίας, με τον πολλαπλασιασμό των επισκέψεων και την αύξηση της χρονικής τους διάρκειας, με την πληροφόρησή τους πάνω σε διάφορα θέματα προσωπικά, οικονομικά και κοινωνικά και τη χορήγηση σ' αυτούς ενός καταλόγου με τις διάφορες υπηρεσίες ή τους οργανισμούς κοινωνικής αρωγής, με την παρακολούθηση μαθημάτων επαγγελματικής κατάρτισης εκτός φυλακής κ.λπ. Σε περίπτωση που οι υπό απόλυση κρατούμενοι στερούνται χρημάτων, το ίδιο το κατάστημά τους δίνει ένα ποσό αρκετό για να καλύψουν τα πρώτα τους έξοδα, καθώς και ρούχα (Rentzmann W., 1992, Gonsa H., 1992). Ο ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας προβλέπει την ίδρυση ενός Κέντρου Προστασίας Αποφυλακιζομένων με αποστολή να φροντίζει για την επαγγελματική τους αποκατάσταση, να τους βοηθά οικονομικά και γενικά να συμπαραστέκεται στην ομαλή κοινωνική επανένταξή τους. Μέχρι στιγμής τίποτε δεν έχει γίνει.

Σε μια προσπάθεια να υλοποιηθούν πραγματικά οι επιταγές των ευρωπαϊκών σωφρονιστικών κανόνων, ώστε να περιοριστεί κατά το δυνατό ο κοινωνικός αποκλεισμός των κρατουμένων, νομίζουμε ότι επιβάλλεται:

- Η οργάνωση ευκαιριών εκπαίδευσης και απασχόλησης (σχολείο-κατάρτιση, εργασία, ελεύθερος χρόνος).

- Η οργάνωση των διαφόρων δομών (τεχνικών, συμπαράστασης κ.λπ.) μέσα στα καταστήματα και έξω από αυτά.
- Η διεύρυνση των πρωτοβουλιών πνευματικής καλλιέργειας των κρατουμένων με άμεση προτεραιότητα στους νεαρούς κρατουμένους.
- Η ευαισθητοποίηση του κόσμου της εργασίας (εργοδότες, συνδικάτα, βιοτέχνες κ.λπ.) στην αντίληψη ότι η εργασία συνδέεται στενά με την προετοιμασία των κρατουμένων για την ομαλή επανένταξή τους στην κοινωνία, γιατί και τους παρέχει ένα μέσο βιοπορισμού, αλλά και αποτελεί ένα στοιχείο κοινωνικής συνοχής με τη δυνατότητα που παρέχει αφενός της συνεργασίας με άλλα πρόσωπα στην πραγματοποίηση μιας ομαδικής εργασίας, αφετέρου της δημιουργίας κοινωνικών σχέσεων εκτός οικογένειας και άμεσου περιβάλλοντος.
- Η καλύτερη ρύθμιση των θεσπιζόμενων εναλλακτικών λύσεων στην εκτέλεση των ποινών, ο πολλαπλασιασμός τους, π.χ. με την προσθήκη μέτρων υπέρ των οικονομικά ασθενεστέρων, όπως είναι οι ημέρες-πρόστιμο, και η συχνότερη προσφυγή σ' αυτές με στόχο να εγκαταλειφθεί κάθε σχήμα που θα είχε κατασταλτικό χαρακτήρα, ειδικά σήμερα που παρατηρείται μια μεταστροφή της κοινής γνώμης αλλά και της νομοθεσίας ορισμένων χωρών (π.χ. Γαλλία) ολοένα και περισσότερο προς τιμωρητικές λύσεις.
- Ευρύτερη αποποινικοποίηση και συχνότερη προσφυγή σε σχήματα κατά παρέκκλιση διαδικασίας (diversion).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ ΣΤΕΡΓΙΟΣ (1985), «Το σύνολο στοιχειωδών κανόνων μεταχείρισης των κρατουμένων του ΟΗΕ», *Αρμενόπουλος*, έτος 39, τ. 11, σσ. 913 και επ.
- ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ ΣΤΕΡΓΙΟΣ, ΠΑΝΟΥΣΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ (1990), *Βασικοί κανόνες για τη μεταχείριση των κρατουμένων – Κώδικες*, εκδ. Α. Σάκκουλα.
- ALVAZZI DEL FRATE ANNA, FORMARA MARIA-LUISA, SIEMASKO ANDREJ (1991), «Etude bibliographique sur les mesures alternatives à l'emprisonnement de 1980 à 1989», *Rev. Intern. de Criminologie et de Police Technique*, No 3, Ιούλιος-Σεπτέμβριος, σσ. 328 και επ., ΑΝΑΓΚ. ΝΟΜΟΣ 125 της 29ης Αυγ./4ης Σεπτ. 1967 με τίτλο «Σωφρονιστικός Κώδιξ εκτελέσεως των ποινών και ασφαλιστικών μέτρων» (ΦΕΚ Α', αρ. 152/4.9.1967).
- ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ Κ. ΣΤΕΦΑΝΟΣ (1984), «Τα δικαιώματα των κρατουμένων και η προστασία τους (και η ελληνική πραγματικότητα)», *Νομικό Βήμα*, τόμ. 32, Νοέμβριος, σσ. 185 και επ.
- ΑΝΔΡΙΤΣΟΥ ΑΓΓΕΛ., ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ ΗΡΩ, ΚΑΤΣΟΥΓΙΑΝΝΗ ΚΛ., ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΠΑΝΑΓ., ΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ Π., ΤΣΑΜΠΑΡΛΗ ΔΗΜΗΤΡΑ, ΦΡΟΝΙΜΟΥ ΕΜΜΥ (1988), «Ο θεσμός της φυλακής στην Ελλάδα». Προκαταρκτική έκθεση της ερευνητικής ομάδας εγκληματολογίας του ΕΚΚΕ, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος 68Α, αφιέρωμα στον Ηλία Δασκαλάκη.
- BOLE PIERRE-HENRI (1987), «Politiques législatives pénales: perspectives européennes», *Annales Internationales de Criminologie*, vol. 25, No 1 et 2, σσ. 55 και επ.
- BUENO-ARUS FRANCISCO (1990), «Le droit Espagnol de l'exécution des peines», *Rev. Intern. de Droit Pénal*, 3ème et 4ème trimestre, σσ. 501 και επ.
- CASORLA FRANCIS (1990), «Le droit français – Exécution des peines», *Rev. Intern. de Droit Pénal*, 3ème et 4ème trimestre, σσ. 555 και επ.
- CHAVANNE ALBERT (1990), «Le droit français – Extinction des peines», *Rev. Intern. de Droit Pénal*, 3ème et 4ème trimestre, σσ. 543 και επ.
- CORSTENS GEERT (1990), «Le droit néerlandais», *Rev. Intern. de Droit Pénal*, 3ème et 4ème trimestre, σσ. 617 και επ.
- ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ ΗΛΙΑΣ (1988), «Ο θεσμός της φυλακής», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος 68Α, σσ. 36 και επ., εισηγητική έκθεση στον Κώδικα των Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων.

- Εισηγήσεις μελών του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών (1990-1991).
- GONSA HELMUT (1992), «L'organisation du système pénitentiaire, le traitement des détenus et la préparation des détenus à la libération», Conseil de l'Europe, *Bulletin d'Information Pénitentiaire*, No 16, Ιούνιος, σσ. 14 και επ.
- HUNERFELD PETER (1990), «Le droit d'Allemagne Fédérale», *Rev. Intern. de Droit Pénal*, 3ème et 4ème trimestre, σσ. 681 και επ.
- KALMTHOUT VAN A. M. (1990), «L'orientation moderne et le système de sanctions pénales néerlandais», *Rev. Intern. de Droit Pénal*, 1er et 2ème trimestre, σσ. 313 και επ.
- KERNER H.-J. (1987), «Les sanctions pénales classiques et leur altération dans les politiques criminelles européennes», *Annales Internationales de Criminologie*, τόμ. 25, No 1 και 2, σσ. 91 και επ.
- ΚΟΥΡΑΚΗΣ ΝΕΣΤΩΡ (1984), *Ποινική Καταστολή*, εκδ. Α. Σάκκουλα.
- MARTINEAU CRISTINE, CARASSO JEAN-PIERRE (1972), *Le travail dans les prisons*, Ed. Champ Libre.
- MARY PHILIPPE, DURVIAUX STEPHAN (1991), «L'éducation en prison: resocialisation ou occupation?», *Rev. Intern. de Criminologie et de Police Technique*, No 1, Ιανουάριος-Μάρτιος, σσ. 36 και επ.
- NEALE J. KENNETH (1992), «Les Règles pénitentiaires européennes: leurs cadre, leur esprit et leur objet», Conseil de l'Europe, *Bulletin d'Information Pénitentiaire*, No 16, Ιούνιος, σσ. 4 και επ.
- ΝΟΜΟΣ 1851 της 11ης-16ης Μαΐου 1989 με τίτλο «Κώδικας Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων», *Εφημ. της Κυβέρν.* (ΦΕΚ Α', αρ. 122/16.5.1989).
- ΝΟΜΟΣ 1868/10 Οκτ. 1989, *Εφημ. της Κυβέρν.* (ΦΕΚ Α', αρ. 230).
- ΝΟΜΟΣ 1941/18 Μαρτ. 1991, *Εφημ. της Κυβέρν.* (ΦΕΚ Α', αρ. 41).
- ΝΟΜΟΣ 2041/2-4 Μαΐου 1992, *Εφημ. της Κυβέρν.* (ΦΕΚ Α', αρ. 71).
- ΠΑΠΠΑ Ι. ΒΑΣΙΛΗ (1986), *Το ποινικό πρόβλημα*, εκδ. Α. Σάκκουλα.
- PORTIGLIATTI-BARBOS MARIO (1983), «Le démarrage éternel: traitement en milieu institutionnel et prévention "ouverte" en Italie», ανακοίνωση στις εργασίες των τριών Διεθνών Ημερίδων Εγκληματολογίας, που έλαβαν χώρα στη Γένοβα (21.5.1981), με θέμα «Le traitement en criminologie: Orientations critiques», *Annales Internationales de Criminologie*, τόμ. 21, No 1, σσ. 121 και επ.
- PRADEL JEAN (1988), Συνθετική ανακοίνωση των εργασιών του Διεθνούς Σεμιναρίου των Συρακουσών, που οργανώθηκε από το Ανώτατο Ινστιτούτο Εγκληματολογικών Επιστημών στις 28 Σεπτεμβρίου με 2 Οκτωβρίου 1988, με θέμα «La phase exécutoire du procès pénal en droit pénal comparé», *Rev. Intern. de Droit Pénal*, 3ème et 4ème trimestre, σσ. 767 και επ.

- PRESUTTI ANDONELLA (1990), «Le droit Italien», *Rev. Intern. de Droit Pénal*, 3ème et 4ème trimestre, σσ. 595 και επ.
- RENTZMANN WILLIAM (1992), «Pierres angulaires d' une philosophie moderne de traitement: normalisation, ouverture et responsabilité», Conseil de l' Europe, *Bulletin d' Information Pénitentiaire*, No 16, Ιούνιος, σσ. 7 και επ.
- RODRIGUES ANABELA (1990), «Le droit portugais», *Rev. Intern. de Droit Pénal*, 3ème et 4ème trimestre, σσ. 649 και επ.
- RODRIGUES ANABELA (1987), «Les sanctions pénales classiques et alternatives dans la législation portugaise», *Annales Internationales de Criminologie*, τόμ. 25, No 1 και 2, σσ. 69 και επ.
- ΣΧΕΔΙΟ ΝΟΜΟΥ του Υπουργού Δικαιοσύνης Αθανάσιου Κανελλόπουλου.
- ΣΧΕΔΙΟ ΝΟΜΟΥ της Υπουργού Δικαιοσύνης Άννας Ψαρούδα-Μπενάκη.
- TASKMAN PER OLE (1990), «Le droit des pays nordiques», *Rev. Intern. de Droit Pénal*, 3ème et 4ème trimestre, σσ. 709 και επ.
- WYNJGAERT VAN DEN CHRISTINE (1990), «Le droit belge» *Rev. Intern. de Droit Pénal*, 3ème et 4ème trimestre, σσ. 423 και επ.
- YATES CAROLYN (1990), «Le droit anglais», *Rev. Intern. de Droit Pénal*, 3ème et 4ème trimestre, σσ. 393 και επ.